

V

ЛЮВЭН: ВУЧОБА. ПАДАРОЖЖЫ

- Лювэн. Унівэрсытэт.
- Памаленьку пачынаем абжывацца.
- Архіп Папліска – „Дзёньнік 12-кі”.
- Экзамены на інжынерны факультэт.
- У Францыі ў Міжнародным студэнцкім доме.
- У чаканьні пачатку навучальнага году.
- Першы год навукі.
- Неспадыванае падарожжа ў Бэрлін.
- У Рыме – бібліятэка й экскурсіі.

Лювэн. Унівэрсытэт

Жаданьне вучыцца далей не пакідала нас ад самага выпуску з гімназіі. Яно чырвонай ніткай праходзіць праз усе нумары часопісу „Наперад!”. Нашая прага да навукі была нагэтулькі моцнай, што яна гарантавала нам удачу. Вітаючы ў „Наперадзе” выпускнікоў гімназіі ймя Янкі Купалы ў красавіку 1948 г., мы выказалі „моцную веру”, што „ў хуткім часе сустрэнемся разам зь імі студэнтамі”. Роўна за два гады гэтая вера ажыццявілася. У сакавіку 1950 г. мы былі ўжо Лювэне.

Добра падтрымваў нас на духу Барыс Рагуля, які быў студэнтам мэдыцыны ў Лювэнскім унівэрсытэце (тытул доктара атрымаў 28.7.51). Яшчэ ў травені 1949 г. ён пісаў нам, што ёсьць надзея дастаць для нас стыпэндый. І запраўды ён з а. Робэртам ван Каўэляртам (якога мы тады яшчэ ня зналі) рабіў усе магчымыя захады, каб пракласьці нам дарогу да вышэйшай асьветы. Якімі шляхамі гэтая мэта была дасягнутая, добра апісана ў Рагулевай кнізе „Беларускае студэнцтва на чужыне” (Лёндан, Канада – Нью-Ёрк, 1996). Кніга ілюстраваная, складаецца з успамінаў самага аўтара ды ўспамінаў шмат каго са студэнтаў, якія вучыліся ў Нямеччыне й Бэльгіі, а таксама ў Парыжы й Мадрыдзе. У ёй — 28 біяграфічных даведак пра белару-

саў-выпускнікоў заходніх унівэрсытэтыў. У кнізе шмат напісана пра запачаткаваньне й рост беларускай студэнцкай грамады ў Лювэне ды пошукі стыпэндый. Адзін з дэмаршаў уключаў падарожжа Барыса Рагулі з а. Робэртама у Ватыкан, гутаркі з кардыналамі ды аўдыенцыя ў Папы Рымскага. На вынікі падарожжа доўга чакаць не давялося. Рагуля піша:

Празь некалькі дзён мы вярнуліся ў Лювэн. Тры дні пазьней віцэ-рэктар Лювэнскага ўнівэрсытэту мансіньёр Літ заявіў, што папскі нунцыў у Бэльгіі паведаміў: нам прызначана 10 стыпэндый. Гэта была радасная вестка, і я раскажаў яму, што мы маем прыцягнуць у Лювэн большую колькасць студэнтаў. Я меў на ўвазе «Дванаццатку», добра ведамую беларускаму грамадзтву на эміграцыі. (б.102)

Там жа аўтар зазначае, што пасля прыезду ў Бэльгію сяброў Дванаццаткі 13 сакавіка 1950 г. „ў Лювэне пачаўся новы этап студэнцкага жыцця”. „Прыезд Дванаццаткі ў Лювэн, — сьведчыць Барыс Рагуля, — быў пераломным выдарэньнем – жыцьцё актывізавалася”. (б.142)

І вось мы ў Лювэне. Сымпатычны горад: завілістыя брукаваныя вуліцы, камяні якіх памятаюць далёкія стагодзьдзі; чыста вымытыя вузенькія трауары; гатыцкія фасады гістарычных будынкаў і атмасфэра тыповага ўнівэрсытэцкага места. Лювэн (па-флямандзку – Лёвэн) быў адным з гапоўных гарадоў сярэднявечнага Брабанцкага княства. Тут сваім часам гаспадарылі, то адзін то другі, французскія, аўстрыяцкія, гішпанскія князі й каралі. Пасля таго, як Бэльгія здабыла незалежнасьць у 1831 г., Брабанцкае княства было падзеленае паміж Нідэрляндамі й Бэльгіяй. Ягоная паўднёвая частка – урадлівыя даліны трох рэк – найбольш густа заселены раён Эўропы.

Пачынаючы зь 15-га стагодзьдзя, Лювэн адзначаўся сваім унівэрсытэтам, заснаваным у 1425 г. папам Янам IV-м. Унівэрсытэт славіўся сваёй багатай бібліятэкай і прыцягваў моладзь з самых розных краёў Эўропы. Між іншага, вучыліся тут студэнты і зь Вялікага Княства Літоўскага — тэма, што чакае свайго дасьледніка. У Першую сусьветную вайну Лювэн разам з усёй Бэльгіяй перажыў зьнішчальныя франтавыя баі. Пажар спяляіў вялікую частку гораду, у тым ліку й бібліятэку зь ейным унікальным багацьцем. Новая бібліятэка – падарунак амэрыканскага народу – была пабудаваная ў 1928 годзе. Пасуседзку зь ёю знаходзіўся наш студэнцкі дом на пляцы Гувэра. Пляц названы імём прэзыдэнта ЗША Гэрбэрта Гувэра ў знак удзячнасьці яму й ягонай краіне. Агнеадпорны бібліятэчны будынак пабудаваны ў стылі флямандзкага рэнэсансу, адзначаецца элеганцкай готыкай. Бібліятэка, фонды якой складаюцца з ахвяраваньняў ад розных краінаў сьвету, магла йзноў пахваліцца самымі рэдкімі кніжнымі й рукапіснымі скарбамі.

Адзін з пастулятаў Лювэнскага ўнівэрсытэту: шлях да чалавецтва ля-

жыць праз свой народ. І з гэтага на-поўніцу карысталі студэнты-чужынцы. У Лювэне вучылася моладзь з самых розных краінаў і розных веравызнанняў. Ім давалася поўная магчымасьць заставацца самім сабой, захоўваць і культываваць сваю культуру спадчыну, сваю рэлігію, без найменшых спробаў перацягнуць іх у іншую веру ці культуру. З гэтага хрысьціянска-лібэральнага прынцыпу карыстала ў поўнай меры й беларуская студэнцкая грамада.

У Лювэнскім унівэрсытэце, калі мы прыехалі туды, налічвалася менш-больш восем тысячаў студэнтаў, сярод іх – каля 400 чужынцаў з 36 краінаў сьвету. Некаторыя з замежнікаў мелі свае студэнцкія дамы. Беларуская група, у якой налічвалася больш за 30 асобаў, была адной з найбольшых і найлепш арганізаваных.

Кіраўнікі Камітэту дапамогі беларускім студэнтам – старшыня праф. В. Дэнис (V. Denis) і сакратар а. Робэрт ван Каўэлярт (Robert van Cauwe-laert), абодвы флямандцы й патрыёты флямандзкае справы – ставіліся да нас, беларусаў, з прыязным разуменьнем нашага нацыянальнага адраджэньня, бо флямандцы былі самі ў падобным стане поўстагодзьдзя раней.

Галоўным нашым заняткам у Лювэне была, бязумоўна, навука. Перш-наперш давялося выбіраць мову наўчання – французскую ці флямандзкую. Унівэрсытэт меў два патокі: французскамоўны й флямандзкамоўны. Амаль усе беларускія студэнты, за выняткам дзевюх студэнтак, выбралі французскую мову, як мову больш пашыраную. Паказальна, што а. Робэрт, не зважаючы на свой флямандзкі патрыятызм, падтрымаў наш выбар, і гэта лішні раз засьведчыла ягоны лібэралізм і дабразычлівае стаўленьне да нас. Такім чынам, кожны з нас узяўся перш-наперш за апанаваньне мовы выкладаў.

Абставіны й атмасфэра ў Лювэне былі вельмі спрыяльныя добраму настрою й адчуваньню пэрспэктывы. У роскшы мы ня жылі, але матарыяльна былі забясьпечаныя – кватэрай, харчамі, невялікімі грашыма на неабходныя разьезды, штодзённыя патрэбы ды сякі-такі культурны адпачынак.

Фасад Беларускага студэнцкага дому ў Лювэне на пляцы Гувэра, 19.

ф5-1
(31)

ф5-2
(32)

Ізноў разам пасяля міхэльсдорфскае гімназіі. Студэнты на прагулцы ў Лювэне: (зьлева) Янка Запруднік, Зора Савёнак, Вітаўт Кіпель; за імі – Міхась Вострыкаў і Леанід Карась. Красавік 1950 г.

Трэба сказаць, што мы, дванаццаткаўцы, адразу ж як бы растапіліся ў шырэйшай грамадзе. Ужо не праводзілі сваіх традыцыйных зборак, ня было гутаркі пра „трыё”, не засядала рэдкалегія „Напераду”. Справа выдаваньня часапісу наагул прыціхла дзеля занятасьці іншымі безадкладнымі заданьнямі. Засталося між намі толькі цеснае сяброўства й аднадумства, якое давала сябе адчуць часамі на нашым шырэйшым студэнцкім форуме, на якім, пэўна ж, не абыходзілася без разыходжаньняў і груповак.

Памаленьку пачынаем абжывацца

На працягу ўсяго лювэнскага пэрыяду я веў далей, наколькі дазваляў час, свой дзеньнік. У ім – пераважна хранікарскія занатоўкі, крыху назіраньняў, пачуцьцяў. Ён ілюструе да пэўнай меры нашу студэнцкую штодзёншчыну, абставіны вучобы, грамадзкую працу й культурную дзейнасьць ды магчымасьці падарожнічаньня й пазнаваньня сьвету. Зь дзеньніка тут узята тое, што мае дачыненне да тэмы кнігі. Шкада, што ў іншых сяброў, за выняткам Васіля Шчэцькі, не аказалася падобных запісаў.

Перачытваючы свае й Васілёвы запіскі, нельга ўхіліцца ад думкі: а ў якіх умовах у тым самым часе жылі беларускія студэнты на Бацькаўчыне, якімі магчымасьцямі яны карысталіся ў набываньні ведаў і падарожні-

чаньні па сьвеце? Цікава было б пачытаць успаміны пра студэнцкія часы першай палавіны 1950-х гадоў каго-небудзь з былых менскіх студэнтаў.

Як і ў папярэдніх разьдзелах, пропускі ў выпісах зь дзёньнікаў пазначаныя шматкроп'ем у дужках, а ў простых дужках дадзены сёньняшнія паясьненні.

Лювэн, 14.3.50

Вось і мэта! Уладзіліся тут нязгорш. Пакоі сьветлыя, чыстыя. Мэблі крыху не стае, але ўсё будзе добра з часам. У нашым пакоі чатырох: я, Карась, Вострыкаў і Дзімітрук; за сьцяной – Алесь /Мароговіч/, Цьвірка і Шчэцька; Паўлюк /Урбан/ з Жучкам на трэцім паверсе ўдвох.

Прыехалі ўчора ўвечар у Брусэль. На станцыі сустрэў нас Франц /мянушка Вітаўта Кіпеля; такую самую меў і я — „спадчына” нямецкага часу/. (...) Учора зрабілі нам афіцыяльнае прыняцьце. Быў таксама й а. Робэрт – вельмі прыемны чалавек ужо пажылых гадоў. Сяньня цэлы дзень уладжваліся. Пад вечар выпілі ўдзесьціх літру гарэлкі. Хутка пачнецца праца. Сяньня пачалі рыхтавацца да 25-га Сакавіка. Была таксама сьпеўка царкоўнага хору, да якога й нам прыходзіцца належаць. Хлапцам некаторым, ведаю, крыху не па душы, але звыкнуцца. Чытаю «Десятую симфонию» Алданава. Заўтра пачну брацца за французскую.

16.3.50

Ужо па 11-й вечара. Вярнуліся толькі што зь лекцыі нейкага прафэсара аб Рыме. Чытаў па-флямандзку і дзеля гэтага ніхто з нас ні чорта не разумей /лектарам быў праф. Дэніс, старшыня Камітэту Дапамогі Беларускаім Студэнтам, пра якога мы яшчэ нічога ня ведалі/. У пакоі было цёпла і спаць хацелася да зарэзу. Каб не а. Робэрт, што сядзеў ля нас і час ад часу перакладаў на ангельскую мову, дык напэўна б пазасыналі. Ну, балазе адбылі. Перад пачаткам а. Робэрт зафундзіў усім па бакале піва, якое куды лепшае й смачнейшае за ангельскае. З самай раніцы вадзіў нас сяньня па горадзе й да абеду аблазілі ўсе мясьціны. Завёў нас у фізкультурны інстытут, дырэктар і заснавальнік якога – ягоны добры сябра, і выпісаў нам усім пасьведчаньні на вольны ўступ у інстытут для практыкаваньняў у любой галіне спорту. Ідучы дамоў, купіў нам вялікі кавалак шакаладу. А шостаі гадзіне я зь Міхасём (Вострыкаў) хадзілі плаваць у гэны інстытут. Трэба будзе купіць пружыны для практыкаваньня.

19.3.50

Памаленьку пачынаем абжывацца. Французская пакрысе вучыцца, хоць гутарыць аб чым бы там ні было яшчэ зусім немагчыма. (...)

У абед хадзілі на шпацыр. Прайшліся па вуліцах, наглядзеліся рэжлямаў розных тавараў, што выстаўляюцца на суседняй з галоўнай вуліцы Лювэну; даліся абдурьцца нейкай бэльгійцы, што ўперла нам чатыром нейкія бутончыкі й загарадзіла па 10 франкаў, а садрала па 15 (першы

раз – навучка!). (...) Кажную нядзелю тут ходзіцца ў царкву. Сяньня мы раненька, хоць крыху спазьніліся, але хадзілі.

21.3.50

Дзяжурый на студэнцкай кухні. Натаптаўся за цэлы дзень так, што змучыўся ўшчэнт – падобна, як учарашняй першай лекцыяй плаваньня. (...) Заўзята рыхтуемца да 25-га Сакавіка. Песьні, танцы ў поўным ходзе. Хутчэй бы адбыць. Наступным заданьнем будзе паставіць спорт сярод хлацоў, бо пачынаюць жаліцца, што мляўкасьць апаноўвае.

26.3.50

Брусэль. Акадэмія, прысьвечаная 25-му Сакавіка. Прысутных далёка ня шмат. Акрамя нашае групы прыехала чалавек 10 работнікаў з правінцыі ды прышлі таксама два прадстаўнікі ад украінцаў. Калі харысты выйдуць сьпяваць, дык на крэслах амаль нікога й не застанецца.

Адчыніў калега Жытка /Янка/. Нуднаваты й слаба падрыхтаваны ўступ з завялікімі перапынкамі ў мове. Рэфэрат чытае мусье Р. Манатоньне сьмяротнае. Чытае бязь ніякае абсалютна інтанацыі, як тэстамэнт які (хоць сам рэфэрат напісаны даволі прыгожа). Паперы перад ім цэлая куча – зацягнецца мусіць... Дый пачаў жа ад стварэньня сьвету.

Дачакацца б хутчэй мастацкае часткі. Перад гэтым на магіле няведмага жаўнера злажылі вянок і зрабілі пару здымкаў.

29.3.50

Першая гадзіна раніцы. Толькі што вярнуліся зь вечару, ладжанага ў чэсьць 25-га Сакавіка ў La Maison des Etudiants /Студэнцкім ДOME/.

Беларуская дэлегацыя паклала вянок на магілу няведмага жаўнера ў Брусэлі 25 сакавіка 1950 г. – у дзень угодкаў абвешчання незалежнасьці Беларускай Народнай Рэспублікі.

Вечар быў новай бомбай, напоўненай нашай ідэяй. Сяньня, ці, праўда ж, учора, разарвалася яна надзвычайна!

Вечар прайшоў цудоўна! Былі тры прадстаўнікі-карэспандэнты з трох галоўных бэльгійскіх газэтаў. Было трох біскупаў – між імі Слосканс /Баляслаў/; каля васьмі прафэсараў; зь міністэрства замежных справаў і інш., і інш. Ну, і зразумела рэшту дапоўніла студэнцкая брація.

Нейкі старык-прафэсар прыйшоў змарыўшыся і папрасіў выбачэньня, што ня можа прысутнічаць на вечары, бо да яго прыехалі нейкія там дзеці. Даў 500 франкаў на беларускіх студэнтаў і паабяцаў, што больш дасьць.

Рэктар Лювэнскага ўнівэрсытэту прыйшоў на пару хвілінаў, аднак застаўся на ўвесь вечар, і па сканчэньні мастацкае часткі прамаўляў. Гаварыў па-французску і я нічога не зразумеў.

Мастацкай часткай былі ўсе захопленыя, хоць магла яна быць падрыхтаваная й выкананая куды лепш.

Пасьля пачалося прыняцьце. Віно, чай, пячэньне й цыгарэты падавалі кітайкі, французкі, расейкі – адным словам, інтэрнацыянал. Айцец Робэрт запаліўся ідэяй, каб ладзіць гэтакія вечары што тры месяцы.

3.4.50

Вечар. Змучаны да паўсьмерці. Учора натанцаваўся ў Лідо /мясцовая танцавальная заля, куды студэнты часта хадзілі/. Спаць лёг позна. Устаў рана. Хадзіў у інстытут плаваць. Цяпер яшчэ гэты сход БСЗ /Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне/ ці як яно там мае звацца. Выбралі ўва ўрад; мусіў згадзіцца на адказнага за ладжаньне сыботнікаў; увайшоў у сяброўскі суд па справе К-ля. Бяда яго ведае – справаў набіраецца!.. Калі зробіць заступнікам старшыні БСЗ, дык ад нечага трэба будзе адмаўляцца – спорту ці музыкі ці яшчэ чаго.

7.4.50

Так, зараз і Вялікдзень. Са споведзяй нічога ня выйшла. Прыяжджаў поп з Брусэлю – Рыгаровіч нейкі – у капліцу а. Робэрта йсьці не захацеў. Завяліся пасьля на дыскусіі (аўтакефалія й г. д.). Ну, і абыдзеца. Сяньня быў на вынасе Плашчаніцы.

Ад 19-га красавіка па 4-га травеня беларусаў у Бэльгіі адведваў епіскап БАПЦ Васіль /Тамашчык/. У капліцы бэнэдыктынскага манастыра (абатам якога быў а. Робэрт) ён адслужыў малебен і трымаў нас на каленях, сам у такой жа позе, каля чатырох гадзін. Ледзь вытрывалі.

21.5.50

Учора хваляваліся ўсе, што пагоды ня будзе, і раніцой, калі йшлі ў царкву, яно й выглядала так – парнавата, хмурнавата – аднак пасьля 9-ае распагодзілася. І зразумела, бо сяньня ж экскурсія ў Тэрвюрэн (пад лёзунгам „On parle français” /гутарым па-французску/. Я, між іншага, быў там ужо два разы: першы раз зьведаў музэй Конга, калі езьдзілі з Лабоўкам

/студэнт/ у Брусэль, а другі раз былі разам з Уладыкам /Васілём, епіскапам БАПЦ/ (недзе нат здымкі ёсьць). Мясцовасьць шыкарная! Музэй стаіць на ўскраіне вялізарнага каралеўскага парку-гаю (парк нешта каля сотні гектараў). Уваход вольны і ў музэй, і ў парк. Чаму не карыстаць?

І трэба сказаць, што дзень правялі надзвычайна. (...) Нашая настаўніца французскае мовы /дачка барона Натомба, Люсі-Анн/ прывяла яшчэ трох сябровак, так што было шасьцёра дзяўчат, ну і нас нешта каля 15. Папялі, пагулялі, патанцавалі з бэльгійкамі „Лявоніху”. Правялі ўвесь дзень аж да 6-ае гадзіны. Здаецца, што ўсе набраліся ахвоты на такія экскурсіі. Каб крышку больш дзяўчатаў. (...)

Маю адну ідэю: на працягу канікулаў не загаварыць ні разу па-беларуску – гэта хіба паможа нам у вывучэньні французскае ды ў памятаньні нямецкае й ангельскае.

23.5.50

Малы з Алесем і Оляй /Цьвірка, Марговіч і О. Харытончык/ пайшлі сьняня цераз „зялёную граніцу” ў Нямеччыну. Хаця б не папаліся дзе-небудзь.*

* Адпрацаваў сьняня зь Міхасём /Вострыкавым/ шэсьць гадзінаў ва Ўнівэрсытэцкім Цэнтры. Складалі паперкі ў канвэрты. Пятнаццаць франкаў на гадзіну. Заўтра пойдзем таксама. (...)

*Вёў іх праз бэльгійска-нямецкую мяжу каля Аахэну (горад на нямецкім боку) Вітаўт Кіпель, які быў добра азнаёмлены зь месцам пераходу — рабіў гэта ўжо чацьверты раз. Пераход павінен быў удацца, бо Цьвірка нёс з сабой матарыял на рызу для новавысьвечанага епіскапа БАПЦ Васіля

Лювэн. Пагулянка за горадам. Хто першы перадасць з носу на нос плястыковую тру-бачку? Травень 1950 г.

Лювэн. Пагулянка за горадам. Вучым бэльгійскіх дзяўчат танцаваць „Лявоніху”. Травень 1950 г.

ф5-5
(35)

/Тамашчыка/. Усе трох мелі пры сабе таксама шмат падарункаў для сяброў і сваякоў у Нямецчыне.

27.5.50

Апошнія вечары хаджу з Паўлом /Дзімітруком/ на шпацыр. Вечарам так кілямэтраў з восем аббяжыш, дык сьвязэй адчуваешся.

Пачынаю пакрысе чытаць французскія кніжкі. Першую зь іх – «Pièces Noires» — Люсі-Анн прынесла. Ідзе даволі добра. (...)

11.6.50

Цэлы вечар прахадзіў з Паўлом – абыйшлі якраз навокал Лювэну. Ваколіцы тут надта прыгожыя – глянеш удаль, дык даволі гаіста.

Учора ў „Форуме” /кінатэатр/ бачыў беларускі фільм „Родные напевы” – музычная праграма на якое паўгадзінкі. Быў таксама пэр Робэрт – ён і білеты ўсім нам зафундаваў. (...) Калі справа добра пойдзе, дык за які тыдзень едзем учатырох у Францыю... на адпачынак.

18.6.50

Пазаўчора езьдзіў з Васем /Шчэцькам/ (...) у Лёмбэк да пэр Робэртавага брата па трускаўкі. Пабылі на вёсцы. Што за прыгажосьць!.. Ціха, пышна, зелена, і толькі шчэбет пташак ды далёкае кукаваньне зязюлі. Эх, пажыць бы так зь месяц, адпачыць... Назьбіралі трускавак і вечарам прыехалі дамоў. (...)

За два тыдні едзем у Францыю (пастараемся праз Парыж праехаць).

19.6.50

Сяньня йзноў езьдзілі зь Міхасём /Вострыкавым/ па трускаўкі. Туды, да Брусэлю, ехалі разам з пэрам Робэртам, які ў Брусэлі звадзіў нас у вялізарны магазын *Au bon marché*, што займае будыніну ў чатыры паверхі й дзе першаклясны выбар усіх магчымых тавараў. Зафундзіў нам, зразу-мела, лёдаў /марозіва/.

Архіп Папліска

ДЗЁНЬНІК 12-КІ

Ступілі мы ўрэшце на цвёрдую бэльгійскую зямлю. Праўда, ня ўсе ступалі вельмі цвёрда. Гэта хіба ад марскога ветру, які даставаўся навет у параплаўны півалой. Схапіўшы свае клумкі, рынуліся мы з усіх ног пад кантролю, каб папасьці першымі. Толькі Галубіцкі паважна крочыў ззаду, штораз папраўляючы капялюш (купіў перад ад'ездам). Ён то шмат ад нас не адставаўся: хоць бегчы ня бег, але даваў затое такія крокі, што й страўс мог бы пазайздросьціць. І гэта ўсё таму, што бегчы ён лічыў ніжэй за свой гонар. Я навет паважна сумляюся, ці адважыўся б ён на гэта пасья добрае порцыі *oleum ricini*.

Кантроля ў выглядзе таўстога дзядзькі папыталася ў нас, ці мы маем што задэкляраваць, але пасья, мэлянхалічна абкінуўшы вокам усё наша дабро, не чакаючы адказу, пачала бяз слова стаўляць на ім крыжыкі. Я дык крыху гэтага й шкадаваў, бо спадзяваўся, што ў Вазэрнага хоць палавіну гальштукаў знацыяналізуюць.

Дабраліся да цягніка. У дзвяхрох вагону стаяла йзноў нейкая кантроля, гэтым разам тонкая. Хоць мы паказалі білеты, яна ня ўпусьціла нас у вагон, пакуль ня выдрала ў кожнага па 10 франкаў, даючы ўзамен нейкія квіткі. Наша рыба аж канала з захапленьня:

— Во, гэта я разумею! Адразу пазнаць, што ў Эўропу прыехалі. Тут жыцьцё відаць! Не пасьпелі трох крокаў ступіць, а ўжо дзесяць франкаў заплацілі. Жыві й не памірай!

Ніхто з нас паміраць і так ня зьбіраўся – запросіны былі лішнія.

Цягнік крануўся зь месца. Усе прыліплі да вокнаў.

— Багаты край, — аўтарытэтна прызнаў я, згледзеўшы праз вакно колькі хвабрычных каміноў.

— Бяднота, — ледзь ня ў той самы мамэнт кінуў Галубіцкі, скрывіўшы з пагардай вусны. Ён сядзеў пры процілежным вакне. (...)

— Гатоў! – з кутка вагону пачуўся голас Будзіча. – Новы верш, — дадаў ён, адказаваючы на пыталыныя позіркі. – „Чыгункай праз Бэльгію” завецца.

Ён сьціпла пачаў складаць паперку.

— Ну, дык прачытай, — адазваўся Вазэрны.

— Тут нічога асаблівага няма...

— Гэта мы ўжо ведаем, — адрэзаў я. (...) Але Будзіч ужо не зважаў і натхнёна пачаў (цытую з памяці, дык мо што крыху й ня так):

„Стужкай простаі, сталёвай удаль

Легла.

Штосьці чорнай маланкай на ёй

Бегла.

Мы ў тэй чорнай маланцы сядзім,

Ныем,

Толькі думка, як крот, нам душу

Рые:

Што наперадзе ў нас? Як пазнаць,

Зьведаць,

Чым душу пажывіць, што ёй даць

Сьнедаць?

Дык, няўмольны наш кон, адкажы:

Дзе ты?

Калі нас давядзеш да сьвятла —

Мэты?

Што нам новы этап прынясе,

Скажа,

З чым суворы, бадзяльны наш лёс

Зьвяжа?..”

Будзіч перастаў чытаць і абвесьціў:

— І гэтак далей.

Цімох (Душа), які сам некалі займаўся паэзіяй ды якому некаторыя нашы крытыкі прарочыі вялікую паэтыцкую будучыню, задумана сказаў:

— У гэтым вершы нешта ёсьць.

— Во-во, — пахваліў я. — Толькі што?

— Першым чынам, ёсьць рытм, — уставіў Вазёрны. — Дый наагул, цэлая глыбіня невядомасьці адбіваецца ў ім.

Матэматык падцягнуў порткі.

— Мне дык найбольш спадабалася месца, дзе аб сьнеданні гаворыцца. Вельмі ж моцна й вобразна сказана. А павячэраць, дык ужо й ня шкодзіла б, — дадаў ён, падумаўшы.

Дыскусія працягвалася. Будзіч зь цікавасьцяй прыслухоўваўся, не прызнаючыся аднак, якое й дзе тое „нешта” ў ягоным вершы. Каб ня прыйшла нейкая кабеціна зь мятлой, дык бадзяльны наш лёс, заміж прывесці ў Лювэн, вёў бы нас хіба аж да нямецкай мяжы: мы былі ў Брусэлі.

Маланкаю апынуліся на пэроні. Трэба шукаць цягніка на Лювэн. Сабраўшы ў кучу ўсе свае французскія веды, я зьвярнуўся да нейкага

чыгуначніка. Той, пабачыўшы, што мае справу з чужынцам, адказаў нешта па-ангельску. З адказу я зразумеў толькі адно: ангельскую мову ён ведаў настолькі добра, наколькі я французскую. Але тут кон даўся ўмаліцца й паслаў нам збаўленьне – знаёмага студэнта, які прыехаў нас сустрэць.

У Лювэне чакаў нас накрыты стол, і на ім – о, дзіва! – колькі бутэлек. Спадзяючыся сустрэць тут усіх ледзь не ў манашых сутанах, мы былі прыемна расчараваныя.

Абмяняўшыся традыцыйнымі формамі прывітаньня, усе ўрэшце селі за стол. Тут мы ўжо хацелі прыступіць да справы, ажно дзе там! Устае студэнці старшыня й смаліць прамову – ня то што цёплую, але проста гарачую. Усе запляскалі ў далоні. Баючыся, што пачнуць гаварыць усе папарадку, я падскочыў ды адпаліў гэткі ж гарачы адказ. Папляскі й мне.

Гэтак пачалося нашае студэнцкае жыццё. Мы мелі яшчэ колькі месяцаў вольнага часу, і яго трэба было выкарыстаць на вывучэньне французскае мовы. Але гэта яшчэ далёка ня ўсё. Як на новых студэнтаў, нашы заданьні былі даволі складаныя: чысьціць бульбу, падаваць на стол, мыць судзьдзё... (...)

Памалу пачалі мы пазнаваць сваіх прышлых калегаў. Яны былі самых розных калібраў. Толькі што да студыяў, дык усё зводзілася да дзвюх галінаў: мэдыцыны й хіміі. Мэдыцына вяла рэй, а хімія апазыцыю. Прадстаўніком першых быў Р-ля. Аб ім хадзілі цёмныя чуткі, што на Беларусі ён збіраецца завесці дыктатуру, а сябе абвесіць вялікім князем. Казалі, што ўжо й прозьвішча хоча мяняць з Р-ля на Р-йла (як Ягайла ці Сьвідрыгайла). Калі ж пазьней сваім нашчадкам ён пачаў даваць імёны розных князёў і княжэўнаў, дык ужо й апошні сумлеў разьвеяўся: было ясна, што прадбачаецца ня толькі дыктатура, але да таго яшчэ й спадчынная.

Апазыцыя, зразумела, лічыла сваім абавязкам супрацьдзеіць гэткім недэмакратычным і нямодным плянам. Лідэрам тут быў прышлы інжынер хіміі, які прапанаваў сябе на зусім дэмакратычнага прэзыдэнта. Хімічная лябараторыя пакінула на ім свой знак: вельмі ж любіў ён вызываць рэакцыі. Як на маю думку, дык ён разыйшоўся з пакліканьнем: каб яшчэ крыху энэргіі, дык быў бы ён куды лепшым інжынерам рэвалюцыі, як хіміі.

Пакінуўшы выбар палітычнай канцэпцыі на пазьней, мы ўзяліся за выбар факультэтаў. Будзіч з Вазёрным затрымаліся на гісторыі, пагражаючы сьвету закідаць яго гістарычнымі паэмамі ды раманамі, не гаворачы ўжо аб чыстай вады гісторыі. Васіль Іванавіч, Галубіцкі ды я (і тут няшчасьце сагнала нас разам...) выбралі не абы-што, а палітычныя й сацыяльныя навукі (сярдзіта гучыць!). Цімох пайшоў на інстытут фізычнага ўзгадаваньня. (...) Матэматык, Паўлюк 12-ты ды

рыба (Паліч, калі хочаце) пайшлі на інжынераў. Гэтага апошняга мы прабавалі адгаварыць, радзячы выбраць вольныя навукі. Як вы сабе можа прышамінаеце, ён часамі меў нязвычайны дар слова: на працягу поўгадзіны мог гаварыць тое, што просты сьмяротны сказаў бы ў двух сказах. Раз нехта з нас папытаўся:

— Чаму ты заўсёды так доўга гаворыш? Гэта ж можна прасьцей сказаць.

Той падумаў:

— Лексыкон у мяне багаты... (...)

„Наперад!” №25, жнівень 1953

Экзамены на інжынерны факультэт

Пачуць ад прафэсара на ўступным экзамене патрабаваньне пісаць „на добрай французскай мове” пасья першага кароткага азнаямленьня з гэтай мовай? Ад такое вымогі можна забыцца ня толькі гімназічную трыганамэтрыю, а й таблічку множаньня. Але Янка Жучка, якога наш фэльетаніст Архіп Папліска не дарма зваў Матэматыкам, даў і тут рады. Праўда, двум ягоным сябром не пашэнціла. Янку трывала запамятаўся той экзамен. Ён расказвае:

Ліпень 1950 году. Канікулы, але не для нас, бо мы, прыехаўшы з Ангельшчыны, яшчэ знаходзіліся на статусе нефармальных студэнтаў. Ва ўсякім выпадку, дом беларускіх студэнтаў зачыняецца й усе ягоныя жыхары разьяжджаюцца.

Па рэкамэндацыі а. Робэрта, каб падвучыць крыху французскую мову, я выехаў на працу на фэрме ў валёнскай частцы Бэльгіі ў мястэчка Амэ (Ама) каля Льежу. Ляжыць яно ў прыгожай мясцовасьці над ракою Маас (La Meuse). У рацэ гэтай кожны дзень пасья працы я (у Адамавым адзеньні) купаўся – тады гэта яшчэ было магчымым, чысьціна вады дазваляла на такое.

Апынуўся я ў сымпатычнай сямейцы, дзе, здавалася, можна прыемна правесьці час. Але, на жаль, так ня выйшла. Праца аказалася цяжкой, а людзі, зь якімі я праводзіў бальшыню часу, размаўлялі па-французску вельмі дрэнна. Штодзённая іхная мова была валёнская. Хоць паўстала яна на базе французскай, але гучыць непазнавальна, асбаліва калі французскую слаба ведаеш. Праўда, вечарамі за сталом я чуў добрую французскую мову, але мне, змучанаму працай, яна ня надта засядала ў галаве. А спатрэбілася яна мне даволі хутка.

Рэч у тым, што інжынерыя, на якую нас трох надумалася йсьці (Карась, Дзімітрук і я), была адзіным факультэтам, на які трэба было здаваць уступныя экзамены. А так як нашая французская была больш, чым кульгавая, да таго ж пасья гімназіі мінуў ладны кавалак часу, нам давлялося залічыцца ў падгатаваўчы інстытут. Праграма ў ім была крыху

больш камплетная, як наша гімназіяльная; праводзіліся практычныя заняткі – прымяненне тэорыі да практыкі.

Правучыліся мы год бяз ніякіх асаблівых здарэнняў. На апошняй лекцыі практыкі прафэсар ацаніў магчымасці трох нас здаць універсытэцкія экзамены: Жучка – няма ніякіх праблемаў, Карась — з невялічкім шансам, Дзімітрук – ня раю прыступаць да залікаў. Так яно й сталася.

Экзаменаў было два: першы — з усіх заняткаў, а другі — з дабавачнае альгебры (якое мы ў гімназіі не праходзілі). Гэты другі залік давалося здаваць у прафэсара Сіманара, які быў ведамы тым, што бальшыня студэнтаў правальвала ў яго.

Здавалі экзамен чалавек дваццаць. Групамі па чатырох. Вось стаім мы, чатырох кандыдатаў, перад вялізарнай дошкай, на якой кожны напісаў сваё прозьвішча. Прафэсар задае кожнаму паасобна пытаньне. Дайшла чарга ў да мяне. Чую: „Сфармулюйце на добрай французскай мове ў дайце разьвязку тэарэмы Ойляра”. Божа міласьцівы! – пралацела ў мяне думка – чаму я такі нешчаслівы? Мала таго, што гэта найцяжэйшае пытаньне, дык яшчэ ў падавай яму „на добрай французскай мове”! Тут мне хана! Ну, але няма іншага выхаду... Тэарэму, сказаў бы, на кульгававай мове, зь некаторымі цяжкасьцямі даказаў. Чакаю на другое пытаньне. Атрымаўшы яго, крыху павесялеў: дадзеную мне задачу я добра ведаў, а французская мова была тут ня надта патрэбная.

Выйшаў як ап’янены. У галаве кружыліся думкі: Чаму ён патрабаваў „на добрай французскай мове”?.. Ці зразумее ён мае тлумачэньні?.. Чаго мне чакаць?..

Вынікі экзаменаў – заўтра.

Дваццаць чалавек стаяць перад дзьвярыма бюро, дзе адбываецца прысуд нашай будучыні. Раптам адчыняюцца дзьверы і першым выходзіць дырэктар інстытуту, а за ім прафэсары-экзаменатары. Дырэктар разьвеў рукамі ў сумна прамовіў: „Катастрофа! Толькі двух прайшло”. Я быў амаль упэўнены, што ў гэтай двойцы не знаходжуся... І раптам чую на другім месцы сваё прозьвішча! Мне здавалася, што я сьню, і толькі атрымаўшы ў рукі пасьведчаньне пераканаўся, што гэта – рэчаіснасьць...

Насталі канікулы. Гэта вельмі прыемны час для таго, хто здаў экзамены ў мае матарыяльныя магчымасці правесць яго. Студэнты нашага дому разьяжджаліся хто куды, дом зачыняўся прыблізна на два месяцы. Мне Люсі-Анн запрапанавала правесць канікулы ў ейнай сям’і ў правінцыі Люксэмбург. Яна наладзіла мне спатканьне зь ейным бацькам, баронам і сэнатарам Натомбам. Усё складалася вельмі памысна ў я быў надзвычай задаволены гэтай ідэяй. Але, як тая прыказка кажа: Чалавек праракуе, а Бог выракуе. Вось і тут. Айцец Робэрт, даведаўшыся аб гэтай прапанове, паклікаў мяне ў сказаў:

— Гэта вельмі добра, я ўпэўнены, што Вы там правядзяце прыемна

час і добра падвучыце французскую мову. Аднак мне здаецца, што Вы былі б больш патрэбны для нашых няшчасных «правальшчыкаў» – Карася і Дзімітрука. Мая прапанова наступная: Вы паедзеце зь імі ў езуіцкі каледж у Гадынь (каля Намюру) і там паможаце ім падрыхтавацца да восеньскае сэсіі.

І я на гэта мусіў пагадзіцца. Каб знайсці заступніка на маё месца да сям'і Натомб, я зьвярнуўся да свайго блізкага земляка Аляксея Арэшкі. Ён адразу ж згадўся і справа была залагоджана.

Утрох мы прыбылі ў езуіцкі каледж Сан-Мішэль у Гадынь, што над ракой Маас – надзвычай маляўнічае навакольле. У манастыры — абсалютная цішыня. Правялі мы там час вельмі прыемна, але, на жаль, з адмоўнымі вынікамі: Карась і Дзімітрук зноў правалілі экзамены.

У Францыі ў Міжнародным студэнцкім доме

Айцец Робэрт, ня ведаю якімі шляхамі, знайшоў магчымасьць паслаць чатырох нас, былых шахцёраў – Цьвірку, Шчэцьку, Марговіча і мяне – на адпачынак у Міжнародны студэнцкі дом у французскіх Альпах каля мястэчка Камблю (Combloux). Гэта быў цудоўны і незабыўны побыт у абсалютна новым і вельмі прыязным асяродзьдзі. Сьляды гэтага геаграфічнага і культурнага падарожжа засталіся на старонках майго дзёньніка.

30.6.50

Вась мае сяньня прывезьці з Брусэлю візы ў Францыю. Заўтра, здаецца, паедзем. У Парыжы, зразумела, на пару дзён трэба будзе затрымацца. Пэр Робэртавы экзамены /з французскай мовы/ прайшлі. Ён зь іх надта задаволены, аднак кажа, што працы спыняць ніяк ня можна.

Паўлюка я ўгаварыў ісьці на літаратуру, а пэр нас абодвух перагаварыў на філязофію, літаратуру і гісторыю. Лаціну ўсяроўна трэба зубрыць. Здаецца, што і ад грэкі не ўцячэм. Нам двум будзе, зразумела, весялей. Падзеі ў Карзі кідаюць крыху сумніву на далейшую навуку, аднак праймацца няма чаго, бо гэтым нічога не паможаш.

З шапкамі нашымі /студэнцкія форменныя/ нічога пакуль што ня выйшла. Прыдзеца мусіць рабіць пасья канікулаў.

1.7.50

Парыж (прадмесьце).

У бараку цёмна. Гарыць свечка. Вась садзіцца лічыць французскія тысячы. Заўтра едзем аглядаць горад. Добра, што Наўмовіч /Міхась/ сустрэў.

3.7.50

Той самы барак. Учора цэлы дзень прахадзілі з Наўмовічам па Парыжы,

ф5-6
(36)

У Парыжы па дарозе ў Камблю, у Міжнародны студэнцкі дом на адпачынак пасяля шахтаў. Зьлева: Алесь Марговіч, Васіль Шчэцька, Уладзімер Цьвірка, Янка Запруднік. Лета 1950 г.

мому. Купілі білеты ў Salanches /французскія Альпы/. Сяньня перад дзесятай вечара ад'яжджаем.

4.7.50

Камблю.

Цэлую ноч ехалі. Добра хоць, што сядзячыя месцы захапілі, а то крута было б. Пад расьсьвет ужо ўяжджалі ў горы й да 9-й перліся ўсё ўверх. У Саляншы ўзялі аўтобус, які яшчэ сем кілямэтраў вёз нас падгору. Ну, але зараз і від тут! Перад намі, як на далоні, стаіць пакрыты сьнегам Мон-Блян; вакол горы, а пад нагамі пышная даліна з домікамі вёсак.

У Chalet /міжнародны студэнцкі дом/ месцы ўсе замоўленыя, дык нас да часу памясьцілі ў вёсцы ў гатэлі. Пакоі на двух – шыкарныя. Мы з Васем нядаўна прыйшлі з абеду (Алесь з Вадзімам не хадзілі, бо леглі спаць). Мы затое адбылі ўжо сваю інтрадукцыю, якая складаецца з наступнага цырымону: на крэсла ставіцца новапрыбылага, які мусіць адказваць на пытаньні: імя, нацыянальнасьць, факультэт, імя якой-небудзь дзяўчыны. Вызваных надаўгад дзяўчатаў мусіш пацалаваць (зразумела,

памаліўшыся перад гэтым у падвале, дзе служыць а. Леў /Гарошка/. Акрамя нас чатырох была адна дзяўчына й Глыбачанін зь Міхасём.

Няма часу пісаць – хлопцы паядуць бутэроброды...

Абедалі ўчора ў а. Льва, пасяля зь Міхасём пайшлі ў Люўр, адтуль – пад Трыюмфальную арку і нарэшце – Эйфэлеву вежу. Нахадзіліся так, што аж шкарпэткі паляцелі. Сяньня мусіць яшчэ не паедзем – ёсьць сёе-тое са справаў... (...) Аж галава кружыцца. Толькі што вярнуліся зь Цьвіркам з Парыжу. Выбадзіліся да паўсьмерці. Былі ў а. Льва – забралі альбом, у які ён упісаўся. Зьездзілі да сп. Рыдлеўскага /Лявон/, аднак гэтага не засталі ўдома. Па Парыжы, знаючы адрас, можна ўжо разьбірацца са-

у шчокі). На „Ніну” да мяне падбегла аж трое. Пасьля самому яшчэ трэба было хадзіць, як Янку, цалавацца з новапрыбылымі дзяўчатамі. Кампанія ў доме заліхвацкая. Свабоды ўдоваль. Адзяюцца як хто хоча. Яда добрая з чырвоным віном. Усе гутаркі на «ты» — дзіўнавата крыху спачатку.

Ну, пабачым, як гэныя двух будуць адбываць свой цырыманнял. Цяпер пасьля абеду маем дзьве гадзіны супако.

5.7.50

З асяродзьдзем тут ужо асвоіліся. Шкада, што слаба ў нас з французскай мовай. Ад падвячорку да вячэры праводзім за валеяболам. Іграюць тут добрых няма, так што й нас за добрых лічаць.

Уначы пайшоў дождж. Як толькі стане пагода, іду загараць. На лаціну мусіць прыдзецца махнуць рукой. Налягаць трэба на французскую. (...)

Што за цудоўны вечар быў учора! Можна таму цудоўны, што першы, але не. Цудоўны таму, што ён такі быў. Да дзесятае гадзіны прабылі на тэрасе, слухаючы па радыё Шубэрта. Агеньчыкі, што залілі даліны і ўзбоччы гораў, празь цёплае паветра мігцяць, як брыльлянты, і толькі спакойны Мон-Блян, як боства, сьвеціцца сьнягамі тут жа перад вачыма. Адчуваешся шчасьлівым, і гэта адразу ж наганяе думкі аб доме. Ці можна ён нават мроіць аб гэтых рэчах? Напэўна не.

У доме нас тут ужо ўсе ведаюць, хоць некаторыя маюць зусім малое паняцьце аб Беларусі. Трэба будзе напісаць у Парыж, каб прыслалі «Віёлорусіе» /брашура/.

Сяньня вечарам адзін студэнт з Парыжу чытае даклад аб Пляне Маршала. Цяпер недзе дыскусуюць там. Я пасядзеў крыху ды пайшоў, бо мала толку сядзець там, да таго ён чытае надта хутка.

Цяпер папрабую ўзяцца за лаціну.

6.7.50

І да абеду й па абедзе гралі ў валеябола. Быў на мэдкамісіі : вага 75 кг, рост 1,72м. Пакрышку завязваюцца знаёмствы. Сяньня хадзіў з Франсуаз на прамэнад. Яна парыжанка, на другім годзе права. Даволі гаваркая — спосаб вучыцца французскае нядрэнны. (...)

8.7.50

Сяньня вечарам у доме — а-ля гішпанскі баль. Невядома, што там будуць за касьцюмы, але беларускую сарочку можна будзе адзець, рэпрэзэнтуючы беларускага журналіста ў Мадрыдзе. (...)

9.7.50

Ужо па першай гадзіне раніцы. Вярнуліся кагадзе з «гішпанскае» забавы ў доме. Шмат было ў касьцюмах. Я адзеў нацыянальную сарочку й некаторым зыйшоў за запраўднага гішпанца.

Выпілася пару чарак белага віна, патанцавалася, ну, і чаго там больш трэба?

9.7.50

Вечар. Нядзеля прайшла. Пасьля абеду хадзілі на шпацыр. Зайшлі ў нейкую фэрму, дзе папрабавалі сьмятаны з мармалядай, а пасьля пазабаўляліся крыху. Пад вечар Сэрж і іншая брація апаролі недзе чатырох італьянак, зь якімі думалі правесьці вечар. І мяне з Васілём нанесла туды. Вылажылі па пару соцен франкаў, выпілі па ліманадзе й скончылася на гэтым. Італьянкі недзе змыліся, а мы – па кватэрах. Заўтра рэжам ізноў у мяча.

12.7.50

Пазаўчора прыяжджалі нейкія камэдыянты канцэрт даваць. Даволі бледнавата – трох чалавек. Верш, праўда, на астатак прадэклямаваў файна – «Галодны». (...) Сяньня ўгодкі дырэктарства Аўгустына /дырэктар дому/. Вячэра была зь віном і кавай. Пасьля – уезд машынай у сталяўку й раздача кніжак – камэдыя! Нас папрасілі запыяць. Алеся ня было, дык мы ўтрох: «Ой, у лузе каліна», «Цыганачка» й «Ой, арол ты, арол» выйшлі добра. «Сьпячая прыгажуня» аж пацалункі дала кожнаму.

13.7.50

(...) Кніжкі аб Беларусі пакрысе раздаюцца – сваё, зразумела, робяць. Сяньня ад імя нашае групы напісаў падзяку ў амэрыканскі ўнівэрсытэт за харчовыя пачкі. Вечарам быў канцэрт «La music sacrée» італьянскіх і французскіх кампазытараў. Прасядзеў на тэрасе. Вечар цёплы, зорны. Каля санаторыя кідаюць ракеты. Заўтра ўгодкі рэвалюцыі – сьвята.

14.7.50

(...) Сяньня вечарам, кажуць, танцуецца на вуліцы. Падчас абеду сьпявалі йзноў. Дзяўчаты згаджаюцца навучыцца „Лявоніху”. Дырэктар казаў, каб зрабіць дыскусію аб Беларусі. Да адзінаццатае гулялі ў доме. Пасьля – на вуліцы ля нашага гатэлю. А тады пайшлі да Анці ў кафэйку, адкуль дыпляматычна змыліся, бо пахла выдаткамі, на якія ні я, ні Вась ня можам пазволіць. А тут, як на злосьць, гэтая чума францужанка зь бюро студэнцкага дому ўчалілася, як п'яўка: то ёй есьці хочацца, то піць – спасеньня няма. Ледзь адчапіліся. Па пару танцах на вуліцы разьвіталіся й пайшлі дамоў. Па дарозе зайшлі яшчэ да сваіх гаспадароў на поўбакала. Народ у кафэйцы п'яны — танцуе, балаганіць. Пратанцаваў яшчэ зь нейкай парыжанкай пару танцаў, Вась таксама. І вось ужо па першай. Алесь з Вадзімам перабраліся ўжо ў студэнцкі дом.

16.7.50

Да абеду загараў (чытаў кніжку на сонцы). Пад вечар гралі ў мячыка. Заўтра фармуем каманду й граем матч з пацамі з суседняга лягеру.

Вечарам паказвалі маленькі кавалачак фільму й нудзілі нас дыскусіяй над „дзіцячай праблемай” Францыі.

Каб даўжэй застацца ў доме, трэба пасьведчаньне ад лекара. Будзем прабаваць.

18.7.50

(...) Пэру Робэрту пішу цяпер штодня пакрысе ў форме дзённіка; думаю, што яму гэта будзе прыемна.

21.7.50

Убей яго гром! Трэба вось перакладаць з французскае на ангельскую «*Biélorussie*». Рэфэрат у панядзелак. Вось клопатаў. Ну, але неяк адваліцца. Больш як месяц пабыць тут ня ўдасца. Недзе 4-га жнівеня — айда. Цэлыя дні гуляецца то ў валейбола, то ў пінпонга. (...)

23.7.50

Назаўтра зьбіраецца «бура». Над домам павісла цёмная хмара (для некаторых) – «*Le discours sur la Biélorussie*» /даклад пра Беларусь/. Некалькі французай-камуністаў, праўдападобна, аж зь нейкіх газэтаў выразкі зьбіраюць, каб давесьці... ды зрэшты, што яны там даводзіць будуць... Ружа мае абвінаваціць беларусаў у супрацоўніцтве зь немцамі ды ў нішчэньні палякаў. Нашы сымпатыкі рыхтуюць адпор. Папрасілі брашуры, каб азнаёміцца з матарыялам. Здаецца, што там будуць гаварыць іншыя, чымся мы самыя... Ну, пабачым!

24.7.50

Рэфэрат аб Беларусі прайшоў надзвычай ціха. Чытаў Жан з барадою. Дасталі таксама апарат для праекцыі геаграфічных картаў, хоць відаць было надта марна. Старшынём канфэрансу быў Аўгустын-дырэктар. Пытаньні ставіліся ў зусім нармальным тоне. Ружу з залі абрэзалі пару разоў. Цьвірка адказваў на пытаньні па-ангельску цераз Аўгустына. Хваляваўся крыху ў дзеля гэтага ягонае ангельскае выходзіла ня гладка. Мадзяры бегаюць ужо з думкай зрабіць гэтка ж вечар пра Мадзяршчыну.

На сяньняшнім дакладзе быў амаль увесь дом, бо ядрэннымі паводзінамі ў асабліва добрымі песьнямі здабылося шмат сымпатыі.

26.7.50

Вечар сяньня цудоўны. З паўдня цёплы сьвежы вецер. Месячна. Відаць горы ў Мон-Блян, як праз вуаль. Белыя хмары зьліваюцца з горамамі ў здаецца, што ў хмары — горы, і горы – хмары. Сьвятло санаторыі гарыць і дрыжыць, як дарагая брошка. (...) Дзяўчаты недзе пасуседзку пяюць песьні...

27.7.50

Сяньня была экскурсія ў Жэнэву. Нам, як чужынцам, зьездзіць не ўдалося. Шкада! Экскурсынікам затое сустрэчу добрую падрыхтавалі – павыцягвалі ўсенькае іхнае барахло, ад начных туфляў да пальтаў, і завесілі ўвесь ніз і сходы аж да другога паверху – зрабілі нешта падобнае пад унівэрсальны магазын.

Вечарам было кіно: фільм пра нейкага лекара, што прымяніў першы драўляную трубку для абслухоўвання хворых. (...)

Вечар сянняя, захад сонца — асаблівы, надзвычайны. Як прыгожа мяняюцца хварбы неба й гораў: ад сьветларужовага да цёмнасіняга, і ўсё на працягу поўгадзіны.

29.7.50

(...) Пасьля абеду сьпявалі йзноў на просьбу іншых. «Цыганачку» прыходзіцца паўтараць кожны раз.

1.8.50

Дванаццаць гадзін маршу па горах — гэта ня сьмешкі. Але што за экскурсія! Хоць пад канец ды зрабілі. Цэлую ноч спаў трывожна — хаця ж каб не праспаць. Пярыў дождж зь пярунамі. У шэсьць прыйшоў Дзіма будзіць. Мадзяр спаў у нас. Пайшоў з намі. Раніца хмурная, аднак выглядала, што будзе пагода. Усходу сонца за хмарамі ня ўгледзелі. Але што за прыгажосьць раніцай! Ішлі бяз мэты, бо ня ведалі мясцовасьці. Абы ўгору. А Мон-Блян чым вышэй, тым больш грандыёзны. Каля гадзіны 8-ае пасьнедалі ўжо высока над Камблю. І далей на захад. А ягадаў у лесе! — чорных, чырвоных. Ахapak нарваў ды йдзі, пашчываючы.

На фэрме папілі малака. Ага, вунь урэшце мэта экскурсіі — вялізарная гара перад намі. Француз кажа, што больш за 2000 мэтраў.

Толькі 10-я гадзіна. Хочучы скараціць шлях, убiліся ў такія кусты, што ні ўзад, ні ўперад. Неяк выбраліся на драгоу. Ай, які кавалак яшчэ! Угары нейкі шале відаць. Туды — мо купіцца што. Кіляграм сыру й два літры малака — 300 франкаў. Абедаем на самай гары. Здалёк недзе, як хор, брыдзе сьцяжынкай стада авечак са званкамі. Пастуху нябось задурець за дзень голаў.

Ногі баляць, але ад пары хвілін перадышкі йзноў сьвежыя. Нарэшце — мэта. Абед. Вецер — трэба нацягваць сарочкі. А Мон-Блян — што за веліч! Паўдзённы шпіц і цэлая пілка шпіцаў — нешта надзвычайнае. На ўсходзе сьвецяцца горы Швайцарыі, на паўдні — Італія. Уга, сьнежных гораў колькі! На захадзе далёка зьліваюцца з туманам і хмарамі вяршыны, вяршыны... Паабапал — дзьве даліны. На паўночным-захадзе, пад самым носам на нашым узроўні, востры хрыбет дзікай скалы са сьнежнымі лапінамі.

Па абедзе — sieste /перадышка/. Недзе пад другую пачынаем зыходзіць іншым бокам гары. Строма. У шкураных туфлях сьлізка. На шчасьце, у мяне белыя гумовікі. Вась дык у начных тэпцях — пацеха. Лезем рэчышчам высахлага ручая. Ня страшна, аднак трэба асьцярожна. Да Камблю, відаць, кавалак дарогі. Няўжо на Салянш трэба будзе йсьці? Зьбіліся нарэшце, ня туды пайшлі. Пытацца, пытацца трэба!..

Хаця ж каб дажджу ня было! Нарэшце выбіліся на дарогу. Гадзіна добрае хады яшчэ. Вадзім з Алесем паперліся наперад.

Камблю. На пляцы колькі чалавек у сетку рэжуць. Зьбіраецца на добры дождж. Пасьля душу крыху асьвяжыўся. Жаклін папрасіла на шклянку кавы з сухаром. Дванаццаць гадзін хады чуваць у целе. Дождж пайшоў на добрае. Што цяпер? Па вячэры некалькі партыяў у пінпонга і – да сябе ў гатэль.

3.8.50

Вось і разьвітаны, ды якое! Адрасоў назьбіралі цэлыя кучы. Ад трох дзён ужо ў нас дапытваліся, калі сьпяваць будзем. Па абедзе пялі крыху – падабаюць. Дамовіліся ўзноў на палавіну пятае. Здаецца, што хочучь накруціць пару песьняў. Тым лепш. Даў упісацца ў альбом Аўгустыну.*

Пасьля сіесты – разьвітаны, песьні, фармальнасьці час зоймуць. У амэрыканкі адрас трэба будзе абавязкава ўзяць. Файнае разьвітаны!..

(Паўтары гадзіны пазьней) Накруцілі чатыры песьні на пліткі: „Разьвівайся, сыры дубе”, „Беларусь” (Дзіма й Вась), „Цыганачка” й „Арол”. Разьвіталіся з Раманам /француз расейскага паходжання/ хвілінаю цішы паводле славянскага абычая.

6.8.50

Парыж. Неяк уладзіліся. За два дні зацягаліся да сьмерці. Прыпыніліся ў сп. Шыманца. Цяснота.

7.8.50

Учора хадзілі аглядаць Парыж у вечаровым строі. Цацка! Бадзяліся па асьветленых бульварах. Народу аж кішыць, хоць Парыж цяпер лічыцца пустым, бо ўсе амаль парыжане павыяжджалі на адпачынак. Затое чужынцаў гэтулькі, што прайсьці нельга. Дзе ні глянь, дык усё з плянамі Парыжу шукаюць патрэбных мясьцінаў. Мы хоць ужо разьбіраемся крыху, аднак Вась карты з рук ня выпушчае. Учора ўдзень хадзілі ў „Інваліды” паглядзець на гроб Напалеона ды ў вайсковы музэй. Сфатаграфаваліся на Аляксандраўскім мосьце. Пазаўчора хадзілі ў Лацінскі квартал, дзе слаўная Сарбона, Пантэон і, нарэшце — Нотрэ-Дам. Аглядалі Парыж з самага верху Нотрэ-Дам. Дзень перад гэтым мы з Васем былі таксама на Трыюмфальнай арцы. Што за любата! Агульны малюнак Парыжу менш-больш цяпер маем. Усё-ткі ні да Лёндану, ні да Брусэлю яго не параўнаеш. Тут табежны бульвар, жадны пляц, амаль жадны будынак дае асалоду. Проста прыкоўвае зрок, ачароўвае. Яшчэ пару дзён і трэба будзе брацца „дамоў”.

*Аўгустын напісаў у альбоме (у перакладзе з французскае): „Я веру, што гэтая сустрэча ў Камблю нас, студэнтаў з розных краінаў, прынесла вам гэтулькі ж радасьці, надзеі й даверу, колькі й нам самым. Мы не размаўляем тымі самымі мовамі, але гэта – супольнасьць сэрцаў, больш беспасярэдня, больш трывалае, якая зьяўляецца меркаю пазнаньня й шчырага сяброўства”.

7.8.50

Вэр-Галян (пад Парыжам) Начуем у бараку спадарыні Ніны /Абрамчык/. Прыехалі папаўдні. Зрабіла нам абед зь вішнёўкай, халадніком, памідорамі й г. д. Хадзілі на парагадзінны прамэнад. Вечарам пакапалі крыху агароду. Мясцовасьць тут дачная. Прыгажосьць!

Заўтра мо ў Вэрсаль. Сяньня атрымаў ад пэра дзесяць тысяч. Трэба будзе зматвацца хутчэй. Спадарыня Ніна радзіць зьездзіць яшчэ ў Фонтанблэ, а таксама ў тэатр парыскі.

8.8.50

Бурная дыскусія ў Кавалеўскага /Аўгена/. Начуем у яго.

9.8.50

Сяньня мне дваццаць чатыры. Яшчэ адзін мінуў. Гэты раз сьвяткуецца выпадкова ў Парыжы. Дзе будзе наступны раз, калі будзе? Час неспакойны /Карэйская вайна/. Спадзяюцца чагосьці на зіму. Усяроўна – суджананага канём не аб'едзеш.

Папаўдні хадзілі ў музэй васковых фігураў: у магічную залю, пакой крывых люстраў і г. д. Пабачылі шмат прыгожых рэчаў. Купілі на пятніцу білеты на ад'езд. За тыдзень гэты выпарыліся тут, як у лазьні. Вечарам купіў пару бутэлек чырвонага віна – на „замочыны”. Эх, гады – колькі іх яшчэ прыдзецца абмочваць тут віном і сумам? (...) Заўтра выбіраемся ў Вэрсаль. Трэба даць упісацца Івонцы /Шыманец/ у альбом.

10.8.50

За гэты тыдзень сьпёкі напацеліся так, што ўвесь адчуваешся, як аблеплены клеём. Параскашуюся ўжо душам у Лювэне.

Вярнуліся з Вэрсалю. Змоклі, як куры. Дождж якраз разыйшоўся, калі выйшлі з палацу ў парк. Гоўнага вобразу парку мець не маглі з прычыны пагоды, аднак сам палац – пазалочаныя мармаравыя пакоі з дыванамі й малюнкамі, галярэя малярства – усё гэта ачароўвае, як у казцы. Трэба будзе папрачытваць гісторыі, зьвязаныя з гэнымі часамі й людзьмі, каб замацаваць сабе поўны малюнак палацаў, музэяў, Парыжу й Францыі наагул. Былі ў а. Льва. Паелі ў яго. Разьвіталіся. Са спадарствам Шыманцамі вып'ецца зараз пару бутэлек віна, спакуемся й заўтра раніцай — на Паўночны вакзал. Хопіць, выгуляліся. Пэру Робэрту трэба было б маленькі падаруначак купіць, але адумаліся запозна.

У чаканьні пачатку навучальнага году

11.8.50

Брусэль. Тут ужо пахне „хатай” – адчуваешся крыху больш пасвойску. Дзень гарачы, аднак здаецца, што ў Парыжы пякло больш, чым тут. Падругое, на граніцы праверкі ніякай не рабілі, хоць у нашага суседа па

купэ бэльгійскія жандары апаролі бутэлькі віна, за якія зрабілі яму авантуру.

Забіраючы валізкі ў Парыжы на вакзале, замест спадзяваных 600 франкаў заплацілі толькі (па шчаслівай памылцы!) 64 франкі. За рэшту (605) купілі пэру чарнільны прыбор з Эйфэлевай вежай, Трыюмфальнай аркай і царквой Сьв. Сэрца. Усё выйшла як найлепш! На станцыі разьвіталіся яшчэ із сп. Рыдлеўскім.

Брусэль пасьля Парыжу выглядае мініятурненькім. Асабліва адчуваецца цесната на вуліцах пасьля шырокіх, пышных парыскіх бульвараў і авэню. За пару гадзін, пасьля раскошнага халоднага душу, будзем расказваць пэру й тым, каго застанем у Лювэне, пра сваё даўгое падарожжа. (...)

12.8.50

Лювэн. (...) Плянруем на восень ізноў пачаць „Наперад!“. Трэба будзе хутка брацца за вершы ды пераклады ўсіх папулярных песьняў – гэта неабходная рэч для выцісканьня ў моладзі /песеннай/ расейшчыны й пальшчызны.

13.8.50

Хадзіў з Рагулямі ў кіно. Паказвалі „Avec le sourire“ /з усмешкай/. Сама ідэя вельмі добрая: усмешка ў жыцьці шмат памагае й аблягчае. Шкада, што не заўсёды можаш здабыцца на яе.

Да пачатку акадэмічнага году заставалася яшчэ паўтара месяца. Братва была ў разьездзе – хто над морам, хто ў манастыры. Час выкарыстоўвалі на апаноўваньне мовы недалёкіх ужо заняткаў. Нам зь Дзімітруком давлялося правесцьці месяц на працы ў фэрмэра у валёнскай (французскамоўнай) частцы Бэльгіі недалёка ад Льежу. Памагалі каля хлявоў і гумна, стагавалі сена.

У дзёньніку я запісаў: „Гэтымі днямі больш, як заўсёды, думкі круцяцца ля дому, ля маці. Цэлы дзень пры працы, асабліва пры манатоннай, праходзіць у ўспамінах – іхны прыемны солад ніколі мусіць ня сьціхне, шмат памагаючы праводзіць час. Дні, здарэньні, эпізоды, малюнкi мінулага з такой прыемнасьцяй паўтараюцца перад вачыма нязлычоны лік разоў. А ў цэнтры – мама...“.

За сталом у фэрмэра мы з Паўлом перажылі невялікі культурны шок. Прывыкшы дома есьці мяса соленае, у ніякім выпадку салодкае, мы былі здзіўленыя, калі нам падалі курыцу з салодкай яблычнай кашкай. Паду-малася: дзівакі гэтыя бэльгійцы – ня ведаюць, з чым курыцу есьці! Але з часам прызналі ім рацыю – пасоленая кураціна з салодкім яблычным со-сам (а яшчэ прыпраўленым карыцаю) – сталася пасьля запраўды перша-кляснай стравай.

24.9.50

Былі ў Льежы. На зборку прыехала ўсяго шэсьць чалавек /работнікаў/. Пагутарылі за півам крыху ды на гэтым і кончылі.

Увечар віталіся ўжо ў Лювэне з усёй братвой, якая вярнулася з-над мора. Так, адзін маленькі этапік жыцця кончыўся – папрацавалася, ну і добра. За тыдзень пачынаецца новае. Папрабуем.

29.9.50

Сяньня пераняў грашовыя справы /каса, зь якое пакрываліся штадзённыя выдаткі студэнцкае грамады/ ад Барыса /Рагулі/. Клопатаў хіба што будзе крыху, але будзем уцягвацца. Гэтыя дні хадзілі пакрысе ў кіно. Два разы пэр фондзіў. Сяньня самі хадзілі на „Three came home” /„Трох вярнулася дамоў” — амэрыканскі фільм/. Была нагода зьездзіць у наступны панядзелак з пэрам на прыняцьце ў індыйскую амбасаду, аднак нельга будзе выкарыстаць з-за ўрачыстага адчынення ўнівэрсытэцкага году, якое адбудзецца ў панядзелак.

30.9.50

Сяньня атрымалі „аржан дэ пош” /„кішэнныя грошы” – на асабістыя выдаткі – кожнаму мясечна па 150 бэльгійскіх франкаў/. Ужо 12-я ночы, а ў хаце яшчэ ні душы: хто ў бары на піве, хто ў „Ратмане” на танцах, а хто яшчэ дзе. (...)

1.10.50

Чытаю „Maximes et pensées” /правільны і думкі/ дэ Ля Рошэфуко. Спадабалася адна думка: „Калі мы даём адпор сваім парывам, дык гэта хутчэй таму, што яны слабыя, а не таму, што мы моцныя”.

Ну, вось і пайшоў навучальны ўнівэрсытэцкі год – тое, аб чым столькі гадоў мроілася, чаго так нецярпліва чакалася...

Адкрыцьцё акадэмічнага году пачалося паходам ад галоўнага будынку ўнівэрсытэту ці, лепш сказаць, ад канцылярыі. Наперадзе йшлі сьцягі, сярод якіх на гэты раз быў і беларускі сьцяг, за якімі рухаліся прафэсары, дацэнты і іншая брація. Пасьля малебну гэткам жа парадкам, як і дасюль, зайшлі ў канцэртную залю, дзе рэктар урачыста, пасьля даўгое прамовы, абвесьціў год пачатым. Сяньня ён асабіста прывітаў нас, калі мы прыйшлі са сьцягам ва ўнівэрсытэт. Братва ўся, ня толькі нашая, п’е. Кафэйкі пазапаўняныя студэнтамі.

Нашыя таксама ходзяць крыху пад газам.

У магазынах раскупліваюцца папера, алавікі, папкі і іншае.

Першы год навукі

Ніжэй зьмешчаныя выпісы са „Справаздачы Беларускага Студэнцкага Згуртаваньня”, якую пісаў у форме дзённіка сакратар БСЗ Васіль Шчэцька

/ВШ/, а таксама з майго дзёньніка /ЯЗ/. Матарыял са „Справаздачы” выбраны галоўна той, які мае дачыненне да сяброў Дванаццаткі, а таксама да агульнае атмасферы й да культурна-грамадзкае дейнасці студэнтаў.

(ВШ) Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне ў Лювэне заснавалася ў 1949 годзе. БСЗ пачало існаваць у ня вельмі добрых абставінах матарыяльных, але з часам, дзякуючы захадам сп. Прэзідэнта М. Абрамчыка, калегі /Барыса/ Рагулі ды першых сяброў, Згуртаваньне пачало мацнець. Калі ўдалося стварыць Камітэт Дапамогі Беларускаім Студэнтам, куды ўвайшлі праф. Дэніс, а. Робэрт ван Каўэлярт (Robert van Cauwelaert), а. Артс (Aerts), мадэмуазэль Дэ Лянуа (De Lannois), мадэмуазэль Дэ Валь (De Wael), беларуская група пачала расьці й высоўвацца на адно зь першых месцаў у Лювэне сярод чужынцаў. У 1950 г. БСЗ налічвае 31 сябру. Дзякуючы а. Робэрту, БСЗ пакуль што знаходзіцца ў добрым матарыяльным стане. Стараньнямі Згуртаваньня ў чэрвені 1950 г. ўдалося перавезьці зь Нямецчыны сп. праф. /Міколу/ Равенскага ў Лювэн і пачаць працу Ансамблю Беларускай Народнай Песьні. Звычайны агульны сход сяброў БСЗ 27.11.50 выбраў наступны склад ураду на 1950/51 г.: старшыня — Жылік Міхась, заступнік — Кукель Часлаў, сакратар — Шчэцька Васіль, скарбнік — Цьвірка Ўладзімер, сябра — Запруднік Янка.

5.11.50

(ЯЗ) Пазаўчора прыехаў сп. Прэзідэнт /Мікола Абрамчык/. Прывёз з сабой шмат цікавых пацяшаючых вестак. Сяньня ў Жадэнавай залі /Жадэн – сьвятар-прафэсар; заля насупраць беларускага студэнцкага дому/ адбыўся маленькі зьезд работнікаў, на якім сп. Прэзідэнт расказаў свае ўражаньні з падарожжа ў Амэрыку. Канцэрцік прайшоў добра. Гасьцею было каля 20. Здаў Кукелю /Чаславу/ абавязкі адносна /студэнцкага/ дому. Із сп. Равенскім трэба будзе пад'ехаць да Кузьменкаў па народныя песьні /Кузьменкі – работніцкая сям'я з Палесься/. Мо сёе-тое новае знойдзецца.

11.11.50

(ВШ) Сп. М. Равенскі прачытаў для сяброў хору рэфэрат аб пяньні.

19.11.50

(ВШ) Айцец Аўген /Смаршчок; сьвятар Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы/ служыў першую сваю службу ў студэнцкім доме (Hoover Pl. 8). Пры гэтым а. Аўген высьвяціў дом.

24.11.50

(ВШ) Калега Рагуля Б. з а. Робэртам паехалі ў Рым. БСЗ паслала альбом для кардынала Тысэрана.

26.11.50

(ВШ) А 15-й гадз. адбылася жалобная акадэмія ў чэсьць 27-х угодкаў Слуцкага паўстаньня. Рэфэрат чытаў Цімафейчык Тодар. Пасьля рэфэ-

рату хор адсьпяваў колькі жаўнерскіх песьняў; былі прадэклямаваныя два вершы. Акадэмія закончылася нацыянальным беларускім гімнам.

Былі высланыя чатыры студэнты на правінцыю дзеля прачытаньня рэфэратаў аб Слуцкім паўстаньні.

5.12.50

(ВШ) Вечарам адбыўся „картэж” Ecole Speciale. Картэж быў ня вельмі вялікі ў спэцыяльнага нічога не адбылося. З боку БСЗ заслугоўвае на ўвагу тое, што кал. Кіпель /Вітаўт/ падчас картэжу так накрычаўся, аж ахрып.

6.12.50

(ВШ) А 15-й гадз. пачаўся „картэж”. Сябры БСЗ ўдзельнічалі таксама, але без асаблівых рухаў. У часе паходу ніводнаму нічога ня сталася, толькі вечарам кал. Арэшка /Аляксей/ дастаў раз гумаю ад паліцыі.

Адзначалі Дзень сьв. Мікалая /патрон студэнтаў/ у рамках БСЗ. У прыгатаваньні бралі ўдзел Шчэцька В. і Вініцкі Л. /Леанід/. А 8-й гадз. вечарам сабраліся ўсе студэнты ў сьвятліцы й зараз жа сьв. Мікалай прынёс падаркі (падаркі ў суме каштавалі каля 840 фр.). Пасьля, калі сьв. Мікалай пакінуў грамаду, за здароўе яго выпілі па чарцы віна. Вечар закончыўся песьнямі.

Аб тым, як лювэнскія студэнты адзначалі дзень сьв. Мікалая, свайго патрона, спачатку ў часе заняткаў, а пасьля на вуліцах гораду, я апісаў крыху ў этудзе А. Будзіча „Лювэн” („Наперад!”, №24, студзень 1953)

КАРТЭЖ

Шостага сьнежня. Сьвяты Мікола – дзень студэнцкае свабоды. Ужо з самага раньня, на лекцыях, пачынаецца бамбардаваньне прафэсаравае царплівасьці: выбухаюць пэтарды й ракеткі, граюць пішчалкі, звоняць будзільнікі, у паветры лётаюць папяровыя самалёцікі й пляскаюцца чорныя капялюшыкі разгубленых манахаў, а над усім уздымаецца пах паленае серкі ды іншых хімічных „пахкіх” субстанцыяў. Знутры й звонку накіроўваецца гэты шматтонавы й шматпахкі зьлепак у вушы й нос прафэсараў. Ня верачы ў посьпех, яны намагаюцца суняць разбушаваны студэнцкі натоўп.

Папаўдні – картэж. Жывая лявіна студантэрыі залівае вуліцы й пляцы. Трэба выладавацца, выкрычацца, вышумецца. Места раптоўна ажывае, маладзее, падбадзёрваецца.

Картэж бурным патокам коціцца па вуліцах. Вушам – як вытрымаць. Наперадзе – карэта ізь Сьв. Міколам. Навакол паяцы, клёўны, маскі, размаляваньня на ўсе магчымыя адценьні. Далей трактар цягне цэлы фургон піўных бочак (ах, каб жа яны былі поўныя!), а на самым канцы, прымацаваная за дышаль ад фургону, едзе ў малюсень-

кай клетачцы... рабенькая курачка, якая так здзіўлена паглядае на дзікія танцы вакол яе.

Манаху, што пацікавіўся выглянуць праз вакно, раптам загарэлася ў барадзе пэтарда. Нейкаму дзядзьку — з крыкам „шапо!” — зьнялі з галавы капялюш ды папрасілі раскланяцца на ўсе бакі (бач, ты – буржуа!). Там зноў некага высадзілі з самаходу й „ветліва” папрасілі зацяць што-небудзь. Падумаў... і зацяяў – абы баржджэй адчапіцца...

Шум, крык, сьмех. П'ецца піва. Пабраўшыся за рукі, гуляюць „у хвост”.

Трэба карыстаць з дня, бо заўтра йзноў за працу...

Пасьля – на пляц ля ратушы. Сюды зыходзяцца групамі, каб пачаць найвялікшую прыемнасьць сьвята – задзіркі з паліцыяй, падмацаванай на гэты дзень новымі сіламі. Зачэпкі, перадражніваньне, кіданьне пэтардаў. Пасьля зраўнаважаныя „шпікі” ад усё больш задзірлівага захоўваньня студэнтаў пачынаюць выходзіць зь цярплівасьці. Канчаецца ўсё на гумовых палках, ды часам на пару „ліхтарох” пад вачыма, за якія выліваецца помста, ужо ўвечар, на паркавых лаўках, дарожных знаках ды на ўсім, што нападае пад руку.

7.12.50

(ВШ) Cercle International /Міжнародны кружок/ ладзіў сьв. Мікалая для студэнтаў-чужынцаў, дзе ўдзельнічала й БСЗ. Зборка ўсіх нацыянальнасьцяў адбывалася на Hoover Place 22, дзе кожная нацыянальнасьць дала нейкія мастацкія нумары. Беларуская група дала дзьве песьні хорам („Мароз” і „Ты чырвоная каліна”), адзін танец („Лявоніха”) і салёвы нумар – „Драўляны дом” /словы Масея Сяднёва, музыка Алеся Карповіча/ (спяваў Сенькоўскі Юры). Пасьля заканчэньня вечару, найбольшай неспадзеўкай было тое, што не далі падаркаў (а дзеля чаго ўсе й прыйшлі). Назаўтра як падарак БСЗ атрымала 10 кг цукру, брус сыру й скрынку гарчыцы.

Сябры адсюль вывелі, што сьв. Мікалай із Cercle International паказаўся незавідна, бо цукар, сыр ды гарчыца нічога ня маюць супольнага із сьв. Мікалаем.

15.12.50

(ВШ) Сямнаццаць асобаў хадзілі ў Grande Rotonde /вялікая актавая зала/ на даклад ген. Андэrsa В. /польскі генэрал/. Задэманстраваць пра-тэст не ўдалося, бо ён спэцыяльна не закранаў пытаньня „ўсходніх земляў” і ня было дыскусіі над дакладам.

18.12.50

(ВШ) Атрымалі праграмы на наш канцэрт. Ад гадзіны 16:30 самаход з галосьнікам аб'яўляў па Лювэне /па-французску й па-фляманцку/, што а 20-й гадз. мае быць беларускі канцэрт. /Былі таксама разьвезеныя праграмкі ўва ўсе ведамыя нам бары./

Канцэрт пад кіраўніцтвам камп. Равенскага адбыўся ў залі Grande Rotonde.

Каля 8-й гадзіны пачала зьбірацца публіка. З важнейшых асобаў прыбылі: віцэ-рэктар біскуп Limm (Litt) біскуп Слосканс, праф. Дэніс, абат Жадэн (Jadin), а. Робэрт, а. Артс, а. Бэдарэ (Bedoret) ды колькі іншых прафэсароў унівэрсытэту.

Калі ансамбль выйшаў на сцэну, праф. Дэніс прывітаў публіку, прадставіў ансамбль, паіфармаваў крыху аб беларускіх студэнтах і перадаў паўнамоцтвы нашаму канфэрансье Жоржу Лыславу /піяніст, студэнт мэдыцыны/. Жорж даў кароткі зьмест першых трох песьняў (рэлігійных) – што ён рабіў перад кожнай сэрыяй песьняў. У праграме канцэрту былі рэлігійныя й беларускія народныя песьні ў выкананьні ансамблю, чатыры салёвыя ў выкананьні Ю. Сенькоўскага, два танцы („Крыжачок” і „Мяцеліца”) у выкананьні чатырох параў (адна зь дзяўчат была бэльгійка) ды музычная частка („Вялікая сюіта” М. Равенскага і „Варыяцыі на беларускія народныя тэмы” Ж. Лыслава ў ягоным жа выкананьні).

Канцэрт удаўся дзякуючы добраму выкананьню, народным строям ансамблю ды ўпорнай працы праф. Равенскага. На біс былі выкліканыя: „Крыжачок”, „Мяцеліца”, „Марш партызанаў” (Сенькоўскі), „Ой вяду бяду” (ансамбль).

19.12.50

(ЯЗ) Ужо па першай рانیцы. Заседзеліся крыху ў Рагулі. Адсьвяткавалі адбыцьцё першага канцэрту сп. Равенскага ў Лювэне, а таксама ягоны дзень народзінаў і, сяньня ўжо, сьв. Міколу (хоць запраўдны Мікола, думаю, будзе яшчэ сяньня вечарам сьвяткавацца). Канцэрт, хоць дэфіцытны, але выйшаў надзвычайна. На студзень ужо маем запросіны недзе пад люксембургскую граніцу. Удасца мо зарганізаваць наагул турнэ па Бэльгіі. Аадным словам, усё на добрай дарозе. (...)

19.12.50

(ВШ) Увечары адбыўся „канфэранс” /даклад/ а. Робэрта й кал. Рагулі. Яны здалі справаздачу зь іхнае паездкі ў Рым. З гутаркі вынікла, што за час пабыту ў Рыме ім удалося навязаць сувязь із шмат якімі высокімі асобамі Ватыкану ды асягнуць пазытыўныя (хоць пакуль у тэорыі) рэзультаты: надзеі на атрыманьне стыпэндыяў на наступны год, а нават на заснаваньне беларускай гімназіі ў Бэльгіі. Пры тым удалося крышку наладзіць беларускае акадэміцкае жыцьцё ў Рыме.

23.12.50

(ВШ) Адбыўся калядны вечар у Cercle Social Universitaire /уніўэрсытэцкі таварыскі кружок/. Сяброў з БСЗ было 27. Вячэра цягнулася ад 18-й да 23-й гадзіны. Вечар складаўся з супольнае вячэры, а ў міжчасе паасобныя групы студэнтаў сьпявалі калядкі. Усе атрымалі падарункі.

25.12.50

(ЯЗ) Учора ездзілі ў Ойпэн /Ойпэн-Мальмэды – нямецкамоўны раён паўночна-ўсходняй Бэльгіі/ у санаторыю са сваёй часткай канцэрту. Цэлую ноч правялі ў дарозе. А другой гадзіне ночы слухалі ў Ойпэне літургію (там народ па-нямецку моліцца й гутарыць), а трэцяй у нейкім рэстаране пілі за сяброўства з флямандзкімі студэнтамі. (...)

(ВШ) Адбыўся калядны вечар у БСЗ з удзелам а. Робэрта. Вечар прайшоў у сяброўскай атмасфэры.

27.12.50

(ВШ) Праф. Славінскі /папаяк зь Лёндану/ зрабіў даклад у сьвятліцы БСЗ – „Фэдэрацыя Сярэдняй Эўропы”. Прысутнічала каля 10-ці сяброў БСЗ, 4-х украінцаў. Вялікіх дыскусіяў ня было.

30.12.50

(ВШ) Ад 20-й гадз. да 1-й была студэнцкая забава ў Cercle Social. Ад БСЗ было 17 прысутных. Забава была як забава, але дзяўчаты танцаваць ня ўмелі, за выняткам некалькіх.

31.12.50

(ЯЗ) Так, зьбіраемся сустракаць яшчэ адзін Новы... Выглядае прынамся, што ён будзе запраўдным новым... Ну, што ж, хай будзе! Шмат чаго ёсьць здабыць, траціць – нічога... хіба жыцьцё...

Вечар, дзякуючы пэру, падрыхтаваны зусім добра. Хлапцы, здаецца, маюць цьвёрды намер упіцца сьнянню.

1.1.51

(ВШ) У 10:00 гадзін пачалася афіцыйная частка спатканьня Новага году ў сьвятліцы БСЗ. Пачаткам была малітва „Магутны Божа”, пасля чаго ўрачысты тост з уступным словам казалі кап. Жылік /Міхась/ і а. Робэрт. Каля 1-й гадз. пачалі прадаўжаць танцы – частка ў сьвятліцы, а частка дзе хто мог. Цырымонія закончылася каля 5-й гадзіны.

Спадарыня Рагуля Людміла нарадзіла дзяўчынку ў першых хвілінах Новага году. Калегі Жылік, Жытка /Янка/, Запруднік, Савёнак /Зора/ і а. Робэрт уручылі праф. Дэнісу падарунак (кнігу пра лювэнскі Hotel de Ville /ратуша/) з нагоды ягоных заручын.

3.1.51

(ВШ) 23-х сяброў БСЗ ездзілі на цэлы дзень у Брусэль з а. Робэртам і праф. Дэнісам. Зьведалі музэй, дзе праф. Дэніс шмат выясьняў адносна некаторых абразоў. Елі абед у Bon marché, пасля чаго частка пайшла ўзноў у музэй, а частка ў горад (кіно). Пад вечар усе спаткаліся ў кафэ Mort subite /раптоўная сьмерць/, дзе падвячэралі ў папрабавалі ведамага флямандзкага піва gueuze. А 20-й гадз. ўсе выбраліся ў тэатр, дзе пабачылі апэрату Si j'étais rois /Калі б я быў каралём/.

6.1.51

(ВШ) Ладзілі супольную куцьцю. Запрошаныя былі а. Робэрт і іншыя чатыры асобы. Прыехалі госьці-работнікі. Куцьця пачалася малітвай. Пасьля прамаўлялі к. Жылік і а. Робэрта. Вячэра складалася з сямі страваў, вельмі добра прыгатаваных. Усё прайшло зусім па-сямейнаму. Пад абрусам было сена й у часе вячэры ўсе прабавалі цягнуць на „доўгі лён” і на іншыя прыкметы. Пасьля вячэры сьпявалі калядкі й песьні наагул.

7.1.51

(ВШ) А 10-й гадз. пачалася Божая служба ў сьвятліцы БСЗ. Служыў а. Аўген і сьпяваў студэнцкі хор. Адбыўся супольны калядні абед з удзелам а. Робэрта й гасьцей. Пасьля абеду былі танцы пад патэфон аж да 5-й гадзіны.

15.1.51

(ЯЗ) Быў з пэрам у Брусэлі. Паказваў мне будынак і салёны свайго дзядзькі – Старшыні Палаты Прадстаўнікоў. Вячэралі ў італьянскім рэстаране. І ўрэшце пабылі на оперы „Фаўст”.

16.1.51

(ВШ) Сенькоўскі Юры браў удзел у студэнцкім канцэрце клясычнай музыкі, ладжаным Cercle Jeunesse Municipale /Кружок муніцыпальнай моладзі/. Сенькоўскі пеў частку Баха па-нямецку. Ягоны выступ быў удачным.

19.1.51

(ЯЗ) Вадохрышча. У нашым доме а. Аўген адслужыў абедню. Папаўдні адсьвяткавалі хрэсьбіны Рагнеды-Ганны (дачка Барыса й Людмілы Рагуляў).

20.1.51

(ВШ) Ансамбль езьдзіў у Брусэль пець рэлігійныя песьні ў Eglise de St. Sacrament de Miracle у праграме „Хрысьціянская еднасьць”.

21.1.51

(ЯЗ) Сьпявалі ў Брусэлі йзноў – у царкве дамініканцаў. Пасьля канцэрту епіскап /Баляслаў/ Слосканс пагутарыў з намі крыху, падымаючы тост за „вольную, незалежную, хрысьціянскую Беларусь”.

23.1.51

(ВШ) Ансамбль езьдзіў у Брусэль пець у Eglise Notre Dame du Rosaire. Пасьля выступу ўсе былі запрошаны на віно.

25.1.51

(ВШ) Ансамбль езьдзіў у Брусэль пець у Eglise St. Henri. Прысутнічаў на службе монсінёр Чэнто, папскі амбасадар у Бэльгіі.

28.1.51

(ВШ) Каля 15 сяброў былі на вечары расейскіх студэнтаў /Дзень Таццяны/.

4.2.51

(ВШ) Адбыўся агульны зьезд Саюзу Беларусаў Бэльты ў доме БСЗ. Перад зьездам а. Аўген адслужыў Божую службу. Ансамбль даў частку канцэрту для прыезджых.

16.2.51

(ВШ) Большая колькасць сяброў хадзілі на вечар да в'етнамскіх студэнтаў.

25.2.51

(ВШ) Ансамбль даваў канцэрт у Львежы. Ездзілі самаходам. Заля была вельмі добрая. Людзей прыбыло на канцэрт каля 50. Канцэрт прайшоў вельмі добра. (...)

26.2.51

(ЯЗ) Ездзілі з Паўлюком у Брусэль. Дзень правялі ў бібліятэцы, вечар – у тэатры. Люсі-Анн дастала для нас два білеты ў сэнатарскую лёжу. Пазнаёміла з бацькамі.

21.3.51

(ВШ) Прыехаў Янка Філістовіч з Парыжу.

Філістовіч прабыў у Лювэне нядоўга, да 9 травеня. Трымаўся ён неяк збоку ад грамады, выглядаў самотным, у нашу супольную дзейнасць не ангажаваўся, сваімі плянамі не дзяліўся. Рэтраспэктывна ўжо, можна дадумавацца, што далейшая ўнівэрсытэцкая навука ня была ў яго на першым пляне. У кнізе „Філістовіч. Вяртаньне нацыяналіста” (выд. „Наша Ніва”, Менск, 1997, б. 42) Аляксандар Лукашук падае ягоныя словы з савецкага пратаколу: „У сакавіку 1951 г. ... я прыехаў у Лювэн і быў залічаны на 4-ты курс гістарычнага факультэту”. Можна ён так і казаў, але на чацьверты курс ён ня мог быць залічаны, бо ня меў для гэтага дастатковай асьветы, і ня прыгадваю, каб ён хадзіў на заняткі. Лювэн для яго быў, відаць, месцам роздуму перад вялікай пастановай.

25.3.51

(ВШ) Раніцою ўсе сябры былі ў а. Робэрта на вялікодным разгаўленьні. А гадз. 13:30 адбылася акадэмія, прысьвечаная 25-му Сакавіка. Пасьля быў сьвяточны абед з удзелам а. Робэрта. Па абедзе танцавалі й забаўляліся.

26.3.51

(ВШ) Увесь ансамбль ездзіў у Львеж. Там была адслужана служба Божая а. Аўгенам у львежскім адзеле СББ з нагоды 25 сакавіка. Былі прысутнымі:

ф5-7
(37)

З кампазытарам М. Равенскім у дарозе на канцэрт у Льеж. 26 III 1951 г.

дэлегацыя казацкая, прадстаўнікі ад калмыкоў і ад украінцаў. Рэфэрат аб 25-м Сакавіка чытаў кал. Цьвірка. Ансамбль прыняў удзел у канцэрце, які адбыўся ў Lycée Léonie de Waha. Выступала пяць нацыянальных групаў: бэльгійцы, беларусы, украінцы, расейцы й казакі. Заля была перапоўнена глядачамі. Перад выступам кал. Рагуля паінфармаваў пра беларусаў і Беларусь. У дзвюх частках канцэрту ансамбль выканаў восем песьняў, два народныя танцы, а Сенькоўскі прапяў „Марш партызанаў” /першыя словы маршу: „Сьлязамі край увесь сьцякае, прыгон зноў Беларусь цяргіць...”/.

8.4.51

(ВШ) Ансамбль езьдзіў у Льеж пець рэлігійныя песьні ў украінскую царкву. (...)

28.4.51

(ЯЗ) Заўтра Вялікдзень, другі раз тут, у Лювэне. (...) Пэр рыхтуе памаленьку рэчы для Паўлюковага й майго ад'езду ў Італію. Мо прыдзеца ехаць зь Людаю (Рагуляй) у Ліль (паўночная Францыя) на тэлевізійны выступ – трэба рыхтаваць акампанімент (на акардыёне). І гэты раз, як і заўсёды, думкі чамусьці блукаюць недзе каля хаты. Мо таму, што Вялікдзень там быў такі далёкі ад тутэйшага. Глядзіш цяпер усяроўна як у іншы сьвет і дзівішся: якое вялікае гэта было шчасьце перажыць гэтка хвіліны! Як там заўтра будуць сьвяткаваць? Зь пірагамі, з бульбай, са сьлязьмі? Б'е дванаццаць... Хрыстос Уваскрос, мама! А я мо вярнуся йшчэ калі-небудзь...

ф5-8
(38)

Студэнцкі хор Міколы Равенскага на канцэртзе ў Льежы, 26 сакавіка 1951 г.

ф5-9
(39)

Мамэнт адпачынку перад Беларускаім студэнцкім домам (на фоне — будынак унівэрсытэцкае бібліятэкі). Зьлева: Алясь Марговіч, Мікола Равенскі, Мікола Шуст (кухар студэнцкага дому), Вітаўт Кіпель, Хведар Мазура (у беларускіх студэнцкіх шапках), Красавік 1951 г.

29.4.51

(ЯЗ) Божая служба была сяньня надзвычайная – запраўды адчувалася, што Хрыстос Уваскрос. Разгаўляліся ўсе разам. Быў пэр Робэрт. Сяньня, між іншага, ягонья ймяніны. Пасьля абеду, калі мы пайшлі валачобнічаць, пабыўшы ў Рагулі, зайшлі й да пэра. Ён, пасклікаўшы сваіх вучняў /манахаў/, выслушаў нашую валачобную, выпілі па чарцы, а пасьля запялі яму яшчэ „Слуцкія ткачыхі”. Быў надта задаволены. Думалі зайсьці да прафэсара Дэніса, але яго ня было ўдома. Валачобніцтва закончылі ў а. Аўгена, а пасьля – да сп. Равенскага.

1.5.51

(ВШ) Кал. Шчэцька ўзяў першае месца на конкурсе танцаў, ладжаным у залі АВС у Лювэне.

9.5.51

(ВШ) Выехаў сп. Філістовіч у Парыж пасьля побыту ў БСЗ каля двух месяцаў.

19.5.51

(ВШ) Цьвірка, Запруднік і Рагуля Л. езьдзілі ў Ліль дзеля выступу на тэлевізіі. Цьвірка пеў „Чалавек жонку б’е” і „Маю грошы” /гэтая апошняя – з апэрэты М. Равенскага на словы Дуніна-Марцінкевіча/, а Л. Рагуля пела „Сокал”, „Охці мне ох” і „Замуж пайсьці – трэба знаць”.

20.5.51

(ЯЗ) А 3-яй гадзіне раніцы вярнуліся зь Лілю. Тэлевізія ня была ўжо такой страшной – каб не гарачыня, якая там утвараецца ад штук трыццаці пражэктараў.

Беларускія народныя песьні-солё Людмілы Рагулі пад мой акампані-мэнт на акардыёне, а таксама сьпеў Цьвіркі, пайшлі добра. Нарваліся на нейкую журналістку, якая прыехала разам з намі. Распытвалася. Паінфармавалі. Зьмесьціць артыкул у тыднёвіку гораду Монс. Казала, прышле гэны нумар. Пэр прыехаў з Рыму. Пачынае падрыхтоўваць наш з Паўлюком выезд. Прывёз таксама з сабой партрэт кардынала Тысэрана з прысьвятай „кіраўніком студэнцкага дому”.

28.5.51

(ВШ) Быў запрошаны да нас епіскап Слосканс з нагоды яго 25-годзьдзя епіскапскай працы. Ансамбль прывітаў епіскапа одаю (музыка М. Равенскага, словы С. Ясеня), пасьля старшыня БСЗ сказаў прывітальнае слова. Уручылі юбіляру кветкі, альбом і запісаную оду. Епіскап падзякаваў і сказаў колькі словаў аб сваёй працы /частка якой прайшла ў Беларусі/.

30.5.51

(ЯЗ) Закончыўся навучальны год. Няма прыямнейшых і прыгажэйшых лекцыяў, як лекцыі апошнія. Пачуцьцё, што нешта зроблена, так прыем-

ф5-10
(40)

У Брусэлі ў дзень вясельля праф. Дэніса: (злева) Уладзімер Цьвірка, Мікола Равенскі, Янка Запруднік, Алесь Марговіч. Чэрвень 1951 г.

на казыча сьведамасьць як студэнту, так і прафэсару, думаю. (...) І ці ж не вялікая гэта праўда, прыпомненая сяньня прафэсарам? — „Усё йдзе ў забыцьцё й нябыцьцё, што не шэдэўр, што не мастацтва. Чаго ня зьнішчаць людзі, тое час зьнішчыць. Перажыве толькі мастацтва, прыгаство, веліч, шэдэўр...” І ці ня варта было б на гэтым месцы задумацца, што кожны з нас упаасобку, як і цэлая група разам – гэта мастакі вялікага беларускага твору, які мае так шмат аспэктаў, і што веліч гэтага твору залежыць ад нас самых.

2.6.51

(ЯЗ) Гулялі ў прафэсара Дэніса на вясельлі. Езьдзілі недзе за Брусэль да бацькоў ягонае жонкі. (...) Вянчаў сам рэктар Лювэнскага ўнівэрсытэту / біскуп ван Ёаенбэрг/. Пасьля пайшлі на „гульбішча”: выпілі па пару чарак й „закусілі” цыгарэтамі. Пафатаграфаваліся /ансамбль і колькі сяброў былі ў народнай вопратцы/, папяялі ды вярнуліся галодныя, як ваўкі, дамоў.

13.6.51

(ВШ) Прэзыдэнт М. Абрамчык, будучы колькі дзён у Лювэне, падзяліўся са студэнтамі сваімі ўражаньнямі з паездкі ў Рым. Ягоны даклад заняў каля 2-х гадзін.

ф5-11
(41)

У Брусэлі ў дзень вясельля праф. Дэніса: (зьлева): Паўлюк Урбан, Янка Запруднік, Уладзімер Набагез, Мікола Равенскі, Леанід Карась, Алесь Марговіч. Чэрвень 1951 г.

30.6.51

(ЯЗ) Такая прыемная змука!.. Нешта падобнае адчувалася некалі пасля добрае ранішняе шыхты ў капальні ў пятніцу пасля адпрацаванага тыдня, калі варочаўся ў гостэль з шасьцю ці сямю фунтамі ў кішэні... Толькі цяпер не пасля тыднёвае працы, а пасля гадавое, і ня з фунтамі ў кішэні, а са сьведамасьцяй аб посьпеху ў экзаменах. Як добра, як прыемна адчуць, што нешта зрабілася, што нечага дасягнулася (хоць з такім высілкам і хваляваньнем!). Цяпер можна гаварыць канкрэтна аб падарожжы ў Італію.

12.7.51

(ВШ) Калегі Цьвірка й Запруднік паехалі на Кангрэс Студэнтаў на Выганьні ў Мюнхэне.

13.7.51

(ЯЗ) Мюнхэн. Ізноў старая Нямецчына. Так і панясло „рамантычнай” мінуўшчынай. Усё перад вачыма: ад узарванае міны ў Чаромсе /у Польшчы, калі ехалі на захад улетку 44-га/ аж да агнёў Ротэрдаму...

Цэлую ноч у дарозе. Цягнік набіты ангельцамі – у Аўстрыю на „голідэй” пруща – to have a nice time /правесьці прыемна час/. Пагаманілі крыху. Як хутка ўсё прыпамінаецца. (...)

18.7.51

(ЯЗ) Мюнхэн. Чатыры дні й ноч, і кангрэс кончаны /мы зь Цьвіркам — дэлегаты ад беларускага студэнцтва/. У выніку ўсяго мяне нагрузілі віцэ-прэзідэнцтвам. Урэшце можна будзе выспацца...

28.7.51

(ЯЗ) Удалося адпусьціць паўдня на зьведаньне Мюнхэну. Пачалі ад Нямецкага музэю. Што за багацьце! Ад найскладаных апаратаў аж да рэканструкцыяў вугальных ды солевых капальняў. У Das Haus der Kunst /Доме мастацтва/ прабеглі па мадэрных малюнках, а пасья па клясыках. Багатая калекцыя Рубэнса, Рэмбрандта ды іншых вымагае, зразумела, не гэдзіну, а цэлы дзень, каб магчы нацешыцца гэтымі шыкарнымі творамі. (...)

Неспадзяванае падарожжа ў Бэрлін

Улетку 1951 г. нам зь Цьвіркам неспадзявана надарылася нагода пабыць у Бэрліне – узяць удзел у арганізаванай амэрыканцамі й заходнімі немцамі акцыі ў адказ на фэстываль моладзі камуністычных краінаў ва Ўсходнім Бэрліне. Мэта контракцыі была – прыцягнуць у Заходні Бэрлін з усходняга як мага больш моладзі, каб пераканаць іх у перавагах дэмакратычнага ладу жыцьця. Мы спадзяваліся, што на фэстывалі будзе хто-небудзь з падсавецкае Беларусі.

У міжнародным пляне час быў напружаны, канфрантацыя паміж Усходам і Захадам наростала. У красавіку 1950 г. Саветы зьбілі над Латвіяй разьведвальны самалёт амэрыканскага флёту (загінула 10 асобаў). У травні 500 тысячаў асобаў у Заходнім Бэрліне дэманстравалі супраць камунізму, а ўва ўсходняй частцы гораду гэтулькі ж дэманстрантаў прайшло пад чырвонымі сьцягамі. У чэрвені альянты прызналі Заходняй Нямецчыне права на сваю замежную палітыку й адкінулі савецкую прапанову (разьлічаную на нэўтралізацыю Нямецчыны) аб'яднаць краіну ў адно цэлае. Бонскі парлямэнт прагаласаваў за далучэньне Заходняй Нямецчыны да дзяржаваў Эўрапейскае Рады. Бон і Токіё наладжвалі прымірэньне з учарашнімі ворагамі, заходнімі альянтамі. Дзякуючы свайму катэгарычнаму антыкамунізму, паступова выходзіла зь міжнароднае ізаляцыі франкаўская Гішпанія. У 1950 г. Вашынгтон аднавіў нармальныя дачыненні з Мадрыдам і прызнаў яму крэдыты па праграме Плян Маршала.

Хмары на ўсходзе й на захадзе пачалі згушчацца. Камуністычны Кітай рухаўся да саюзу з Масквой. Пагрозьлівасьць міжнароднае сытуацыі завастрылася ў чэрвені 1950 г., калі паўночнакарэйскія войскі перакročылі 38-ю паралель, запачаткаваўшы Карэйскую вайну. За падбухтораньне да гэтага кроку паўночных карэйцаў Вашынгтон абвінаваціў Маскву. У адказ на карэйскую агрэсію Рада Бясьпекі ААН прыняла рэзалюцыю, якая ўпаўнаважвала ЗША й іншыя краіны на ваенную дапамогу Паўдзённай Карэі.

Рэха Карэйскае вайны прагучэла й на беларускім эміграцыйным панадворку. Прэзыдэнт БЦР Радаслаў Астроўскі заклікаў беларускіх эмігрантаў ісьці дабраахвотнікамі на карэйскі фронт на баку войскаў ААН. Гэта выклікала буру спрэчак у беларускім эміграцыйным друку, дзе й так ляцелі пырскі ад узаемных абвінавачаньняў паміж „крывічамі” й „зарубежнікамі”. Зразумела, ніякага вайсковага набору сярод эмігрантаў на карэйскі фронт БЦР не праводзіла. Хоць беларусы там былі, у тым ліку й некаторыя нашыя сябры па Рэгенсбургу-Міхэльсдорфе: Кастусь Вайцяхаўскі, Алег Дубяга й Юрка Каляда. Але былі яны ў Карэі як жыхары Злучаных Штатаў.

Карэйская вайна толькі ўзмоцніла адчуваньне няўхільнасьці пашырэння збройнага канфлікту паміж дэмакратычным Захадам і камуністычным Усходам. У ліпені 1950 г. былы прэм’ер Вялікабрытаніі Чэрчыль падаў свой аўтарытэтны голас перасьцярогі перад магчымасьцяй выбуху Трэцяй сусьветнай вайны. Амэрыканскі Кангрэс прызначыў 1,2 мільярд даляраў на падтрымку змаганьня з камунізмам у розных краінах сьвету.

У гэткай атмасфэры заходня-ўсходняй канфрантацыі рыхтавалася ў Заходнім Бэрліне прапагандавая акцыя радыёстанцыі „Вольная Эўропа”, накіраваная на моладзь, якая зьяжджалася ва Ўсходні Бэрлін на вялікі міжнародны фэстываль. Мы з Валодзем Цьвіркам /якога я па старой звычцы зваў Вадзімам/ узялі ў ёй удзел, які я задакумэнтаваў у сваім дзёньніку.

1.8.51

У самалёце. А восьмай гадзіне раніцы вылецелі зь Мюнхэну авіялініяй Air France на чатырохматорным самалёце ў Бэрлін. Народу – чалавек 60. Наша група асобаў з 20. Ну, нарэшце першы раз у паветры. Засталося яшчэ, як казаў той, на падводнай лодцы паплаваць. Крыло самалёту засланяе крыху, але відаць нядрэнна. Пагода шыкарная зь лёгкай смугой. Ляцім ня надта высака. Усеўся ля вакна. Збоку сядзяць Дзіма. Цераз паўтары гадзіны будзем ужо ў Бэрліне, калі... Ну, хіба ўсё будзе, як дасюль...

Бэрлін. Прыехалі сюды з аэрапорту недзе па адзінацатай. Домік прыемны, але крыху цеснавата, бо шмат народу. Цэлага паўдня займаліся пісанінай – падрыхтоўкай да акцыі: адозвы, пераклады, лісты.

2.8.51

Ужо за поўнач. Ніяк не падходзімся яшчэ зь перакладамі тэкстаў (часта даволі дурнаватых) да выстаўкі „Радыё Свабодная Эўропа”. Пад вечар прыходзілі госьці – дзесяцёх нямецкіх студэнтаў, зь якімі гутарылі на самыя розныя тэмы. Распытваліся яны ў нас, распытваліся мы ў іх. Знаёмства гэтае трэба будзе скарыстаць, каб дастаць, калі магчыма, ува ўсходнім сэктары крыху беларускіх кніжак.

Заўтра паеду мо памагаць рабіць плякаты й надпісы для выстаўкі. На вечар дырэктар перадачаў „Свабоднай Эўропы” містэр Барбэр запрашае нашую 14-нацыянальную грамаду (чалавек 42) на прыняцьце.

3.8.51

Да абеду ездзілі рабіць карэктку плякатаў; заўтра паеду мо сам рабіць іх. Да нядзелі трэба, каб было ўсё гатова. Вечарам адбылося прыняцце ў гатэлі Am Steinplatz. Усё было пышна падрыхтавана: добра паелі й папілі. Быў Барбэр. Тыльліх, кіраўнік „Баёвае групы супраць бесчалавечнасці”, сказаў пару прывітальных словаў. Пасля зноў пілі, елі й дыскутавалі.

Што за інтэрнацыянал! Справа ў мяне сядзеў эстонец, злева – баўгарац, латышка, чэх і г. д., насупраць – альбанец, украінец, амэрыканец і г. д. Гутарыцца на ўсіх мовах: з адным – па-нямецку, з другім – па-французску, з трэцім – па-ангельску. Як добра ведаць мовы й магчы сказаць сёе-тое!..

Назад вярнуліся на таксі, бо падземнай чыгункай было ўжо запозна. Нэрвова чалавек крыху напружаны, але ў гэткай атмасфэры ўсё гэта расьсейваецца. Пабачым, што будзе тварыцца ў нядзелю. Няўжо й зь беларусаў прынясе каго-небудзь на выстаўку?..

4.8.51

Крыху нуднавата. Арганізацыя гэтай цэлай гісторыі з выстаўкай, з радыёперадачамі нешта надта нявыразная. Ніхто нічога ня знае, а калі знае, дык маўчыць. Нешта ўсё мяляць, віляюць хвостом ды загаворваюць зубы. Славакі, туркестанцы, украінцы й беларусы, відаць, тут не на месцы. Па радыё гаварыць ня можам, нацыянальнага сьцягу вывесіць ня можам. „Не гаварэце завойстра, ня лайце зашмат, без палітыкі, без палітыкі!..” Хочуць палітычную барацьбу весьці, гаворачы пра Плятона, Сэнэку ды Пампадур... Трэба будзе ў „Бацькаўшчыну” /беларуская тыднёвая газэта, якая выходзіла ў Мюнхэне/ артыкул напісаць.* Пасля вячэры хадзіў з Зарэвам (баўгарац, журналіст з Парыжу) на праходку. Між іншага, запытаўся ў мяне: „Ці ня думаеце вы, што ўкраінцы рыхтуюцца пасля вайны, якое яшчэ няма, стацца намесьнікамі Савецкага Саюзу?” Так, часам выглядае на гэта... У нашым доме сяньня сацыялістычная моладзь ладзіць патанцулькі. Пазычыў у баўгараца кніжку аб Ялце /Яліцкая канфэрэнцыя/. Калі вочы дазваляць, пачытаю крыху.

5.8.51

Вечарам хадзілі на прыняцце да нямецкіх студэнтаў. Была там група амэрыканскіх студэнтак. Прайшло нядрэнна, толькі крыху заафіцыйна: увесь час за сталамі.

(...) Выглядае тут так, што нашае супрацоўніцтва з радыё „Вольная Эўропа” на гэтых пару перакладах і закончыцца. Тым лепш... Сяньня быццам бы мелі адкрыць выстаўку. На ўсходнім сэктары ўжо пачалася. Пра перабежчыкаў пакуль што ня чуваць.

*Артыкул, ці лепш сказаць рэпартаж, я напісаў – гл. I. С. „Аб Бэрлінскай трагікамэдыі”.- „Бацькаўшчына” №70, 19.9.1951.

6.8.51

Выстаўка ўжо лічыцца адкрытай, хоць яшчэ ня ўсё скончана. Сяньня ўжо была маса FDJ-цаў /Фэдэрацыя нямецкай моладзі/ з усходняга сэктару. Мы пыталіся пра беларусаў – нічога ня знаюць. (...)

Ад Валодзі /Дунца/ атрымалі тры пачкі літаратуры.

7.8.51

Пад вечар езьдзілі да др. Гільдэрбрандта – туркестанец, украінец і я – на гутарку аб „нямецка-расейскім сяброўстве”. Др. Гільдэрбрандт, як і ягонья супрацоўнікі, відаць, мае добрую волю стварыць эўрапейскае супрацоўніцтва. Існасьці гэтага, што яны разам з расейцамі робяць, яны сабе не ўяўляюць. Усход Эўропы для іх – гэта суцэльны туман з гледзішча палітычнага, сацыяльнага й культурнага. Слухалі нашу гутарку з шырока расчыненымі вачыма, бо для іх – гэта ўсё новыя рэчы.

8.8.51

Да абеду мелі *Versammlung* /сход/. Нейкі мадзярскі журналіст зрабіў нам даклад аб „мікрафоне”, г. зн. аб працы на радыё. Пасьля абеду меў службу пры выстаўцы. Рабіць там няма чаго. Чытаў пакрысе.

9.8.51

Раніцай быў містэр Барбэр. Гаварыў пра магчымасьці перадваньня па рыдэ дьялэгаў у тых мовах, якія маюць свае сталыя радыёстанцыі. Варта было б і нам напісаць што-небудзь.

Па абедзе езьдзілі ўтрох – туркестанец, украінец і я – гаварыць з *Katzengrube* /„баявая група”/ наконта сяньняшняга выступу па рыдэ й перад публікай у *Titania Palast*. Ну, зразумела, нічога ня выйшла, і тым лепш, бо ў «великорусскую лавочку» ўлезьці, дык сам замажашся й іншых умажаш. На вечар усё ж хадзілі. Народу было шмат. Гаварылі ў агульным нядрэнна, а паляк, і нат абэрбургермайстар Ройтэр, прызналі Украіне й Беларусі права на свабоду. Нашыя дыскусіі, што вядуцца тут ад часу нашага прыезду, відаць, не пайшлі надарэмна. Але ўсё ж расейшчына моцна сядзіць тут. (...)

10.8.51

Перад абедам быў др. Тыльліх. Гаварыў аб вольнай Эўропе. Па ягоных словах, *Katzengrube* ня мае нічога супраць незалежнасьці народаў Савецкага Саюзу. Прасіў інфармаваць іх аб праўдзе пра справы Ўсходу. Перад ім прьяжджаў таксама з *Rias* /амэрыканская радыёстанцыя ў Бэрліне/ па інтэрв’ю. Цьвірка сказаў там пару словаў. Заўтра а 6-й раніцы перадаваць быццам бы будуць. Пачуць мусіць ня прыдзеца.

Пасьля абеду меў крыху службы пры выстаўцы. (...)

11.8.51

Дзень прабадзяўся па месьце. Хадзіў з пацанкай з Усходняга Бэрліну ў кіно. Ну й наваліла іх у заходні сэктар – усе вуліцы заладованы. Па адзеньні

пазнаеш, хто з „Вэсту”, а хто з „Осту”. Каб іх усіх паставіў у калёны, дык зрабіў бы большы парад, чымся там на ўсходнім сэктары. (...) Сяньня перайшлі два чэхі з усходняга сэктару. Мы сваіх хіба не дачакаемся... Пасьля ўчарашняга вечару /вечарына, танцы/ чалавек чуецца неяк крыху не на месцы: шукаеш ці чакаеш нечага (мо некага), сам ня ведаючы чаго.

14.8.51

У пакоі дыскутуецца справа начных лякаляў. Эстонец і румынец, што ведаюць усе лякалі навывлет, падаюць усе даныя й кошты. Трэба будзе хоць з раз схадзіць у адзін ці другі. Тут ёсьць пару славурых лякаляў, якія неадлучна належаць да надта характэрных рысаў Бэрліну.

Сяньня быў у расейскай зоне – зусім прыпадкова, праз дурноту шофэра. Добра, што быў з намі мадзяр, які ведаў, што гэта расейская зона й нарабіў крыку. Яшчэ ня было запозна завярнуць назад. Сталася гэта на Potsdamerplatz, зь якога цераз руіны відаць маса сьцягоў, плякатаў, чырвані... Пасьля езьдзілі на славуры Branderburger Tor – літовец, латыш, мадзяр, эстонка, дзьве дзяўчыны з FDJ і я. Зьведалі манумэнт, пастаўлены на славу савецкім героям, што „загінулі за свабоду Савецкага Саюзу”. Чатыры чырвонаармейцы з аўтаматамі стаяць на варце. З адным прабаваў гутарыць па-французску (у гэты час мадзяр фатаграфавалі) – не разумее. Кажы: „Ты энгліш?” „Не, — кажу, — я франсэ”... На гэтым і скончылі. Страшнавата крыху, калі глянеш на аўтаматы ды ўявіш сабе блізіню небяспекі.

Побач стаіць спалены Райхстаг, заросшы травой зьвярынец зь некалькімі ўцалелымі статуямі. Перад „Торам” з аднаго боку вуліцы стаіць дошка з надпісам „You are leaving British Sector” /Вы пакідаеце брытанскі сэктар/, а з другога боку вуліцы — „Der Anfang des demokratischen Sektors” /Пачатак дэмакратычнага сэктару/. Над „Торам” хлешча чырвоны сьцяг. Па другі бок – сьцягі, надпісы, плякаты й групкі моладзі паглядаюць у недасяжнасьць „другога сьвету”.

Пасьля былі на стадыёне, дзе ў 1936 г. адбывалася Шостая сусьветная алімпіяда – надзвычайная будыніна на сто тысячаў людзей зь некалькімі скульптурнымі прыкрасамі побач у траўніках. На каменных табліцах павыбіваньня прозьвішчы алімпійскіх пераможцаў. На вячэру вярнуліся назад. Галоўнае з Бэрліну пабачыў ужо й буду мець пару здымкаў.

16.8.51

Ноч у Бэрліне... да раніцы. Пачалі ад славутага начнога лякалю Resi. Formidable /надзвычайна!/ Найлепшае – гэта Wasserspiel – ігра фантану пад гукі аркестры. Адзіная характэрнасьць у Бэрліне: на сцэне фантан – самыя розныя формы й камбінацыі формаў, самыя розныя колеры. На сьценах паабал таксама паўладжваньня фантанчыкі ў залатым сьвятле. Пры кажным стале тэлефонны апарат і нумар, што відзён здалёк. Хочаш затэлефанаваць да дзяўчыны за нейкім там сталом – запрасіць

да танцу – калі ласка... Тут пад рукой Rohrpost: хочаш напісаць запіску – напісаў, спусьціў у кругленькай баначцы ў дзірку ў поручні, і павеграм пачаў напісаць, а адтуль – на паданы нумар.

На сярэдзіне залі вісіць куля зь люстэрачкаў. Тушыцца ствятло, з двух бакоў пражэктары мяняюць сваё ствятло ў куля круціцца. Глядзіш на яе ў здаецца ўся зала вакол ходзіць. Народу поўна. Пад канец пасвабоднага крыву. А трыццятнай раніцы паехалі далей.

Maskenbar... Два акардыёны, чырвоная ствятло, дэкальтэ, кароценькія спаднічкі... Таўсьцюха, што прадае піва, і тая ў кароценькай – страхоцьце... Адтуль паехалі яшчэ ў адно месца. Амэрыканцу, што ехаў за намі, ня можна было туды, дык пайшлі ў бар насупраць. Бабы п'яныя – толькі падыходзь. Ну, зразумела, фіці-міці патрэбныя. Тут яшчэ выпілі па бакалу і – дамоў. Па дарозе запыніла паліцыя, але абыйшлося ціха. Захутка ехалі быццам бы. За дваццаць шостага. Трэба прыкархнуць крыву... (...) Вечарам прыходзілі нямецкія студэнты на дыскусію. Акрамя др. Бэрдзімурата /туркмэн/ і мяне, з нашых больш нікога ня было. Іх было чалавек сем. Найбольш забавляў іх Бэрдзімурат. Я зь нейкім на праблему будучае Эўропы зьехаў (праблема, якая асабліва тут, у Бэрліне, апошнім часам дыскутуецца бязупынна). Як пасья аказалася, ён сам поўрасеец, прынамся ягонага маці расейка. Ня дзіва, што яму ў хочацца расейскую палітыку ад Мікалая II пачынаць ды галоўна, каб гэта ўсё як-небудзь без вайны ўладзіць.

Да аўторка (дзень ад'езду) будзе поўна розных вечароў, сустрэчаў, бэшпрэхунгаў /абмяркоўваньняў/.

18.8.51

Субота. Першая гадзіна. Што за фатальны вечар быў учора. Tatjana!.. Каштавала крыву, але добра, што разам яшчэ адзін латыш быў – кошты ўдвух пакрылі (па 18 марак). Але што гэта ўсё значыць?! Здалося нам чамусьці, што дзяўчына гэтая ня чыстай справай займаецца. Можна ў шпіёнцы яна крыву, Зрэшты, у страху вочы вялікія. Вячэралі разам. Пасья ў Maskenbar трапілі. Выпілі віна, патанцаваў крыву (шыкарна танцаваў). Ва-семнаццаць ёй, мэдыцыну ў Роштаку студыюе. Інтэлігентная бабка... На адзінаццатую з чвэрці сьпяшаліся на U-Bahn (мэтро) і (чорт пабяры!) на-рваліся на ейнага Freund'a, а на U-Bahn спазьніліся. Прыехалі таксі.

Можна ўзаўтра йзноў на выстаўцы будзе. Што ж, халера, з грашыма слаба. Ну, пабачым.

19.8.51

З Тацьцянай справа выясьнілася крыву. Учора прыходзіла зноў із сваім „знаёмым”. Пры праверцы дакумантаў адным паліцаем аказалася, што яна мае два пашпарты: адзін з Роштаку, а другі, новенькі, выстаўлены тут, у Бэрліне. А галоўнае – замужняя (18 гадоў!) Здаецца, што ейны „фройнд” — ці ня мужык ейны. Сяньня ўжо ня прыходзіла. А ўсё ж, як дзяўчына – дыямант!.. Учора а 10-й было адкрыцьцё Адзінаццатага агульна-

га зьезду прадстаўнікоў нямецкага студэнцтва. Прамаўляў Якуб Кайзэр, міністар Бундэсрэгірунгу /фэдэральнага ўраду/ ў прысутнасці шматлікіх „эфдэётлераў” /FDJ — арганізацыя ўсходнянямецкай моладзі/. Па абедзе пачалося паседжаньне. Прачытаў на ім і пакінуў прэзыдыюму зьезду прывітальны ліст ад ЦБАА /Цэнтралі Беларускіх Акадэміцкіх Арганізацыяў/, які мы тут напісалі.

А чацьвертай гадзіне Бэрдзімурат, Лабунька /Міраслаў, украінец, студэнт зь Лювэну/ і я езьдзілі да др. Гільдэрбрандта, дзе якраз быў і маёр Клімов. Шукалі кампрамісу для супрацоўніцтва між немцамі ды народамі Савецкага Саюзу. Ну, ведама, да нічога не дайшлі. Скарысталі нагоду, каб узяць у Клімава аўтографы да ягонае кніжкі „Berliner Kremi”.

Ноч і раніцу прагулялі па горадзе: Дзіма, турак Калія ды я. Ад дзесятай да дзесятай. Аббегалі палавіну места – спачатку было ўсюды зацесна, а пасля запуста. Пад раніцу напароліся на турэцкі лякаль „Рома”. Ну, тут далі дыхту. Але ў па кішэні стукнула: шклянка піва – дзьве маркі!

Дзяўчат дамоў адвезьці не ўдалося, хоць праседзелі да дзесятае раніцы. Сяньня ладзілі Abschiedsabend /разьвітальны вечар/. Крыху патанцаваў. Змучыўся, як ліха, бо заснуў усяго пару гадзінаў перад абедам.

Заўтра ў дарогу...

У Рыме – бібліятэка й экскурсіі

23.8.51

Лювэн. У наступную сераду едзем далей /у Італію/: пэр, Паша /Урбан/ і я. У гэты час трэба напісаць пару рэпартажоў з праежджанага. Алесь /Марговіч/ вярнуўся з Ангельшчыны. Прывёз мне адрас і здымкі Колі Печанка /сябра зь Міра/. Напісаў яму ліст і цікава будзе сустрэцца.

Засьцярога: Зь ніжэй прыведзенага запісу ня трэба рабіць высновы, што мы ў Бэрліне дапушчалі палавую распушту. Далёка ад гэтага – там была чыстая рамантыка, плятанізм ды сэксуальнае фантазіяваньне, часамі з падхмеленай галавой.

26.8.51

Цікава, як мяняецца ў чалавека пагляд, ці сьветагляд і, цесна зьвязаныя з гэтым, паводзіны. Канкрэтна: месяц падарожжа, рэстаранаў, выпівак і жанчын, і ўжо цягне далей. Да чаго?.. Хто яго ведае – бадзяцца хочацца, танцаваць нашчыльна й г. д... Можна й грэшна, але на кожную спатыканую спадніцу глядзіш цяпер вачыма вось гэткага бадзякі. Чалавек робіцца больш нахабным, больш цынчным, хоць гэта ня прыймае зусім страшных разьмераў. Межы ёсьць межы... Аднак, як той прафэсар Дэніс казаў пазаўчора, калі мы з Паўлюком складалі яму візыт: „Le voyage forte la jeunesse” /Падарожжы фармуюць моладзь/. Цяпер ясна, бо адчуў на сабе, як могуць, пад уплывам сацыяльных ці маральных абставінаў, тварыцца распусьнікі.

Усё ж глыбока памыляецца той, хто цьвердзіць, што ў 25 гадоў чалавек канчаткова сфармаваны з гледзішча характару й сьветагляду. А мо ня ўсе такія, як я?..

30.8.51

Нарэшце пасья шасьці ці васьмі месяцаў дачакаліся таго, аб чым столькі марылася й столькі гаварылася /падарожжа ў Італію!.. Пагода цудоўная. Выяжджалі зь Лювэну – узыходзіла сонца й над сенакосамі віўся туманок. Сьвет увесь інакш сяньня выглядае... Увечар, праехаўшы Францыю, правядзём вачыма заходзячае сонца ў Швайцарыі.

Люксэмбург.

Паміж дзесятай і адзінацатай праехалі бэльгійска-люксэмбургскую мяжу. Направа ляжыць шэры Люксэмбург: ашчыкатуранья шэрым цымэнтам дамы й графітавыя стрэхі. Места супакою й ціхае ідыліі...

Страсбург.

Духата... Абедалі ў Францыі. Папрабавалі апэрытыву: Dubonnet, Bordeaux, беллага віна й лікёру. Цяпер піва хочацца.

Праглядаю крыху італьянскі Assimil /падручнік італьянскае мовы/.

Швайцарыя.

А пятай гадзіне былі ўжо ў Балі. Прыдзецца яшчэ пабачыць добры кавалак Швайцарыі. Купіў бутэльку піва – выпілі ўтрох. Пачынаюцца горы. Тут, як выглядае, усе паравозы электрычныя. Гледзячы на горы, прыпамінаюцца добрыя часы ў Камблю.

31.8.51

Італія. У Міляне мусілі мяняць цягнік на Вэнэцыю. Ледзь убіліся. На сядзячае месца слабая надзея. (...) Вобраз Швайцарыі яшчэ ня зьнік з вачэй, асабліва ілюмінаванае возера й горы. Гэта была запраўдная казка!.. Яе ў словы ня ўложыш, каб перадаць тое, што перажылося. Асабліва з агеньчыкамі на горах – не разьбярэш, дзе агні, а дзе зоркі. (...)

Вэнэцыя. За дзень наладавалася столькі ўражаньняў, столькі малюнкаў і здарэньняў, што дзень гэты выдаецца цэлай эпохай. Раніцай, каля сёмай гадзіны, былі ўжо ў Вэнэцыі, брудныя, змучаныя. З гатэлем справа не пайшла так лёгка, як уяўлялі сабе – прышлося палазіць крыху, пакуль знайшлі пансіён Bucintoro. З усіх чатырох вокнаў від на мора, абтокі, гандолі й кавалак места. Ясна, было не да спаньня пасья таго, калі крыху абмыліся ды пасьнедалі. Яшчэ ніводзін горад не зрабіў на мяне такога моцнага ўражаньня. Гэта запраўднае места палацаў, зялёна-блакітнае вады, сонца, гандоляў і, як выглядае, нядрэнных дзяўчатаў. (...)

1.9.51

Флярэнцыя. Тут усьпелі агледзец сёе-тое. Забадзяліся да паўсьмерці. Бачылі статуі Мікелянджэля ды іншых мастакоў зубіла перад палацам Мэдычы. Аглядаць ёсьць столькі, што даводзіцца толькі абмяжоўвацца стварэньнем агульнага вобразу агляданых рэчаў.

Начуем у манастыры, што стаіць на краю места на гары і зь якога відаць Флярэнцыя, якая разьлілася ў агнёх і агеньчыках паднізам.

За гэтых колькі дзён падарожжа выдалі пару дзiesiąткаў тысяч ліраў. Спадзяемся, што пэрава кішэня выцягне.

2.9.51

Раніцай, хоць із спазьненнем, адслухалі пэраву багаслужбу. Учора прапанаваў нам адслужыць па-славянску з нашым прыпеўваньнем. Ясна, мы не згадзіліся, знаходзячы абаснованыя апраўданьні.

Да абеду зьведалі музэй *Gli Uffici* – адзін з двух найвялікшых у Флярэнцыі, дзе знаходзяцца творы найвыдатнейшых італьянскіх скульптараў, маляроў ды рэпрадукцыі грэцкае скульптуры. Пасьля адпачынку хадзілі ўзноў у места. Купілі білеты на Рым. Зьведалі *Santa Maria Nova*, дзе адбываўся сабор уніі ў 1439 г. і дзе пахаваны бізантыйскі патрыярх Язэп /Зыдар?/, які памёр тут жа пасьля падпісаньня акту уніі. (...)

Вячэралі ў манастыры. Вечар правялі ўтрох на лавачцы, разглядаючы асьветленую Флярэнцыю і дыскутуючы над пытаньнем зараджэньня, сучаснасьці і прышласьці сяброўства пэра Робэрта зь беларускімі студэнтамі. Паводля яго, усё прыйшло праз Божую волю. Дзякуючы ёй, Рагулі і нашым добрым якасьцям, ён стаўся тым, кім ён ёсьць цяпер. Ніякіх падзякаў для яго асабіста ня хоча чуць. Дзякаваў за тактоўнасьць да Паўлюка з майго боку, калі, прагульваючыся, я яму /пэру/ шагнуў, каб ён заняўся крыху Паўлюком, які чуўся сяньня і па абедзе слабавата. Заўтра трэба будзе ўстаць раней, каб магчы быць на літургіі, якую служыць пэр...

4.9.51

Учора да абеду і пасьля дааглядалі Флярэнцыю. Але ўсё гэта глупства ў параўнаньні з ночай ў нашым *San Miniato*. Што за кашмар, і што за камары! Мо каб вокнаў не адчынялі, дык ня так было б. Заснуў толькі недзе каля чацьвертай, а палавіна сёмай ізноў бзынкалі над вухам, каб яны падохлі. Да абеду хадзілі глядзець *Pitti* – другі вялізарны музэй. Такое скопішча мастацкіх твораў, што ўвайшоўшы чуешся прыдушаны ўсім гэтым і, зразумела, за гадзіну часу нельга разгледзець усё дэталёва. Пасьля абеду наведалі *San Marco* – манастыр з творамі – некаторыя надзвычайнай сілы – Фра Анджэліка.

У Рым прыехалі ўчора ўвечар. (...) Сяньня хадзілі глядзець на базыліку сьв. Пятра – не стае словаў, каб выказаць прыгаство гэтага бясцэннага твору!.. Пасьля абеду ўзноў бадзліся ад манумэнту да манумэнту. Пэр з горадскай паказвае нам горад сьв. Пятра.

5.9.51

Пачалі працу. Да абеду ў *Bibliothèque de l'Institut Oriental*. Пэр так добра завіхаўся, што зараз жа перад намі ляжала куча твораў Пірлінга аб суадносінах між Рымам і Расеяй. Ня думаю, каб мы знайшлі там шмат.

Можна будзе збольшага перагледзець іх. Затое ёсьць шмат іншых рэчаў, зь якіх мы напэўна скарыстаем.

Атрымалі па сорок тысячаў італьянскіх ліраў. Гэтага павінна стаць нам да канца. За дзень, за памешканьне й яду, плоціцца тысяча, а рэшта на іншае. (...) Пэр у пятніцу /пазаўтра/ ад'яжджае.

6.9.51

Хадзілі на Форум Мусаліні – стадыён, дзе меліся адбывацца ў 1940 г. алімпійскія гульні – рэч, якую нельга раўняць са стадыёнам Гітлера ў Бэрліне. Там – масыўнасьць, блёк, маналіт, нешта накшталт Калізею рымскага; тут – мастацтва, грацыя, багацьце й ня меншая магутнасьць... Басэйн, праўда, меншы, але з пакрыцьцём, з шыкарнай тэрасай і непараўнальна прыгажэйшы. Заўтра, калі дазволіць пагода, пойдзем главаць.

7.9.51

Раніцай хадзілі з пэрам у „Прапаганду” – аддзел каталіцкае акцыі, што займаецца місіянерствам. Там, быццам бы, мае нешта быць аб Беларусі, якая ў свой час (а можа й цяпер) разглядалася, як краіна для місіянераў (!). Па дарозе завязалася гутарка з пэрам аб нашай дысэртацыі. Па-ягонаму выходзіць, што трэба пісаць аб суадносінах Ватыкану зь Беларусяй і што немагчыма гаварыць аб палітычным характары, г. зн. даводзіць беларускасьць Вялікага Княства Літоўскага й падобнае, бо, бач, гэта не на тэму й могуць абрэзаць падобныя рэчы. Я сказаў яму, што ў гэтым выпадку гэта будзе работа дэструкцыйная з сучаснага гледзішча й што гэтага мы рабіць ня будзем. Памякчэў крыху. Трэба час ад часу прывучаць яго да гэтае думкі. (...) Сустрэліся сяньня выпадкова з Фэліксам Рутэнам /Feliks Ruthen/. Журналіст (кажа, адстаўны цяпер), галяндзец, вясёлы тып... Слухалі беларускія перадачы з радыё Ватыкану. Гаварыў сп. Конюх /Пётра/. Ясна, тэма й тэкст – усё гэта ён атрымоўвае гатовае. Ну, але ўсё ж беларускія перадачы.

8.9.51

Дзень правялі ў бібліятэцы. Столькі кніжак! Відаць, яны тут ужо па сорок гадоў і ніхто яшчэ не заглядаў у іх... Масы кніжак аб Беларусі, адно чытай... (...)

9.9.51

Да абеду пабачылі два музэі Капітолю. А трэйцяй гадзіне адправілі пэра ў Монт Алівэтто. Паабедзьдзе правялі з Фэліксам Рутэнам – старычок надта сымпатычны й знае вельмі добра Рым. Прагулку нашую закончылі трыма бутэлькамі белага віна. Дамовіліся сустрэцца ўзноў у сераду.

10.9.51

Дзень у бібліятэцы. Чытаю Доўнар-Запольскага аб беларусах на розныя тэмы: сацыялёгія, абычаі, пісьменства й г. д. (...)

Італьянская мова, хоць марудна, ды йдзе.

12.9.51

Учарашні дзень пакінулі ў бібліятэцы. Сяньня ад чацьвертай ізноў хадзілі з Фэліксам, ці з Фэлічэ, як ён нас просіць называць. Зьведалі яшчэ адзін цудоўны парк з фантанамі, статуямі, калянадамі, пальмамі, кедрамі й гармоніяй, якая пераплятае ўсе гэтыя элемэнты ў адзін ціхі сугучны акорд камфорту, чару. Зьведалі пляц Гарыбальды й Аніты, ягонае жонкі; капліцу, дзе пахаваны італьянскі паэт Tisso, трагічнае жыццё якое апяваў Гётэ.

Сп. Рутэну, відаць, мы спадабаліся: наступнае спатканьне запрапа-наваў на сыботу вечар. (...)

15.9.51

З дасюлешніх вечароў у Рыме сяньняшні быў хіба найпрыгажэйшым і найрамантычнейшым. А ўсё Фэлікс. Узяў з сабой рукзак, упакаваў у яго сваю вячэру. Туды ж і мы дакупілі хлеба й каўбасы, і так шыкарна павячэралі на пляцы разам з усімі італьянцамі, што тут жа побач, таксама, як і мы, елі свае „шпагеты“.

Аглядалі стары Рым: Капітоль, Палятын, руіны мінулае славы. Якое незаціральнае ўражаньне! Што за сумесь абломкаў старых калёнаў, муроў у сьвятле электрычных і нэонавых лямпаў дваццатага веку! (...)

16.9.51

Да абеду йзноў хадзілі з Фэліксам. Нацыянальны музэй – яшчэ адна прыгожая казка Рыму. Уладжана ўсё на месцы старых „тэрмаў“ /лазьняў/, сяньня абдзёртых з мармару, што ўяўляюць сабой вялізарныя руіны з захаванымі яшчэ сям-там зводамі магутных сьценаў. Абыходзячы гэты абшырны музэй, у вочы кідаецца надзвычайная зьмена дэкарацыі: раз знаходзіцца ў музэі, раз – у глухіх руінах, далей – на вуліцы, пасля – у нейкім парку, далей – у манастыры... І ўсё стэлі, мазаіка (гэтую мазаіку імітаваў Мусаліні на сваім „Форуме“), статуі – сумныя бясконца... *La vie est passagère*, як кажа Фэлікс, *et de là — la tristesse...* /Жыццё – пераходнае, і адсюль – смутак/

І сапраўды наганяюць сум на чалавека сваім няўміручым прыгаством. Там, перад гэтай Афрадытай (копія Афрадыты Фід’яса) можна праводзіць гадзіны, не кранаючыся зь месца. Там можна філязафаваць і ма-ліцца. (...)

Фэлікс вялікі мастак-праваднік! Як ён умее падабраць мамэнт, пэрс-пэктыву паказванае рэчы. Сяньня завёў нас у *Quattro Coronati* – манас-тыр недалёка ад нас. Цераз царкву мы ўвайшлі ў *cortile* – тыпічны шматлікім палацам і манастыром двор, акружаны калянадай, з фанта-нам, кветкамі й статуямі. Цішыня абсалютная, падвойны рад калёнак, пышная зелень і пасярэдзіне шчабятлівы фантанчык. Але што за музы-ка, што за сьпеў – паэзія, сымфонія, казка. Сюды я з ахвотай вярнуся яшчэ раз, каб прасядзець хоць цэлы дзень.

(Пасьля поўначы) Былі нарэшце ў славутай „Бібліятэцы” /рэстаран/. Народу ня шмат. Пад адзінаццатую пакрысе зьбіраюцца, але што – калі ня парамі, дык на адну спадніцу пару пар портак прыпадае... Музыка добрая – можна патанцаваць, калі ёсьць з кім. Бутэлька *Lacrima Christi* /віно „Хрыстова сьляза”/ каштавала каля 900 ліраў. Сходзім можа туды яшчэ ў наступную сыботу...

17.9.51

Езьдзілі сяньня ў Ватыкан. Думалі схадзіць у бібліятэку – ды дзе там. Ну ў ясна: які чорт пусьціць нас туды бязь ніякага пропуску ні рэкамэндацыі ці накіраваньня. Затое зьведалі музэй. Гэткага багацьця я йшчэ ня бачыў! Цяжка апісаць. Ня то што апісаць — нам патрэбна было цэлых чатыры гадзіны, каб адно аббегчы гэта ўсё, павярхоўна аглядаючы больш важныя рэчы.

Заўтра пойдзем працаваць на старое месца – хопіць для нас і там працы. Сяньня атрымаў ліст ад Жучкі. Карась зь Дзімітруком правалілі яшчэ раз экзамены. Бедны Карась – яму, дык запраўды не вязе. (...)

А духата страшэнная! Як падумаеш, што мо наступны год у жнівені прыдзецца тут быць, дык аж страх бярэ! І хочацца, і колецца...

19.9.51

Учора йзноў хадзілі з Фэліksam. Аглядалі Новы мост. Вячэралі ў Мільвіё /раён гораду/. Гэты раз ён прынёс усё з сабой: талеркі, відэльцы, бульбу, памідоры, соль, хлеб і настольнік. Дакупіўшы яшчэ крыху шынкі, паелі на славу.

20.9.51

Выслаў урэшце артыкул „Расейцы ў інтэрпрэтаваньне нацыянальных праблемаў Савецкага Саюзу”. Можа ў надрукуецца. Вось бяда: вочы йзноў падпалі крыху. Перамучваюцца страх як хутка. (...)

22.9.51

Казка прадаўжаецца далей... Сяньня хадзілі ў *Villa Borghesa* – славуты музэй. На „Паўліну” Кановы немагчыма наглядзецца!.. А Бэрніні! Проста ня верыцца, што гэта мармар... На ўспамін купілі калекцыю паштовак.

Гадзін са дзьве пахадзілі пасьля па заалягічным агародзе. Уладжаны прыгожа, запраўдны парк. Цудоўны акварыум. (...)

Ліст ад Цьвіркі. Ён цяпер у разьездах – хіба ў Ангельшчыне.

23.9.51

Вярнуліся з экскурсіі ў Фрэскаты (*Frescati*) – краіна віна й горад, якія завуцца адным назовам, за кілямэтраў 35 ад Рыму. Выехалі а 9-й раніцы ўтрох: Фэлічэ, Паўлюк і я. Пагода цудоўная – сонца, хмаркі, вецярок. (...)

Мамэнты былі надзвычайныя. Асабліва абед. Абедалі ў амфітэатры старых этрускаў, збудаваным на грэцкі манер на схіле гары. Тэатр гэты – амаль усё, што засталася ад колішняга этрускаўскага места Туску-

ф5-12
(42+43)

*Зьведваньне Рыму
й ваколіцаў
з Фэліксам Рутэнам.
Верасень 1951 г.*

люм. Паўлюк пасья знайшоў яшчэ старую сьвятыню, ад якой засталася толькі яма, паросшая кустамі, так што зьверху ня зусім і заўважаецца. Але ўвайшоўшы ў сярэдзіну!.. Адчуваеш дрыжыкі на целе... Старыя філяры, на якіх сяння павырасталі кусты, нешта накшталт дзікага бэзу. Калёны-букеты... Ці гэта калёны, ці зачарованыя дрэвы?.. І толькі вецер шуршыць на вяршынях. Запраўдная сьвятыня прыроды! Тут маліцца

перад абліччам тысячагодзьдзяў; тут пісаць паэзію, сымфоніі, тут натхняцца на несмяротныя рэчы. Увесь дзень быў вытрыманы „ў дусе“: прырода, руіны, сонца, вецер і... цудоўнае віно!

Пад вечар зыйшлі ўніз, ізноў у Фрэскаты паслухаць італьянскага фальклёру – песьняў пад гітару. (...)

24.9.51

(...) А чацьвертай паехалі да а. Татарыновіча, зь якім пазнаёміліся і ў якога правялі цэлы вечар, дыскусуючы на самыя розныя тэмы. Уражаньне ён робіць прыемнае. Гэта запраўдная кроў і косьць беларуская. Дыскусавалі крыху пра Астроўскага /Радаслава/ і Другі Кангрэс. Пагляд ягоны на грамадскую працу – прымірэнчага характару, хоць Астроўскага ён зусім не апраўдвае. Аб Кангрэсе ён надта трапна выказаўся: „Гэта адзін з прыгожых мамэнтаў нашага нацыянальнага ўздыму, скампрамітаваны ў засьляпленні міжлягернае дыпіўскае палемікі. Быў куды лепш арганізаваны за Першы Кангрэс, на якім я сам таксама браў удзел“.

Атрымалі ад яго ягоную працу аб Кірылу Тураўскім з прысьвячэньнем, а таксама два апошнія нумары „Бацькаўшчыны“.

26.9.51

Да абеду хадзілі ў бібліятэку. Ідучы зь бібліятэкі, зайшлі ў царкву *Pietro in Vincoli* паглядзець на Мікелянджэлявага Майсея...

А чацьвертай сустрэліся з Фэліксам. Хадзілі вакол лазьняў Каракальлі. Выпілі шыкарнага чырвонага віна...

27.9.51

Ну, у ватыканскую бібліятэку так хіба й ня сходзім. Сяньня езьдзілі яшчэ раз, але аказваецца, што *Van Landschot* /рэкамэндаваны а. Робэртама кантакт/ прыедзе толькі ў панядзелак.

Затое пахадзілі йшчэ па базыліцы сьв. Пятра: кінулі падсумавальны позірк на Рым зь вяршыні купалу, агледзелі багатую скарбніцу базылікі. Я зьездзіў яшчэ да Фэлікса па манускрыпт для *Mademoiselle Sassen* /ягоная знаёмая ў Лювэне/.

Ужо ад даўжэйшага часу мучыць думка-праект, падмацаваная аднаго разу йшчэ Фэліксам, калі ён, выслушаўшы ў кароткіх словах наш жыцьцяпіс, запытаўся: „Чаму не апішаце гэтага? Гэта надта цікава“. (...)

29.9.51

Увечар расьпілі із сп. Конюхам рэшту віна, якое купілі сяньня ж, вяртаючыся з абедзеннае прагулкі па руінах *Forum Romanum*.

Расказаў пра цяжкасьці, якія яму прышлося перанесьці перад тым як дабіцца музычнае асьветы. Прасіў, каб не забываліся пра Маці-Беларусь, ня будучы надта вялікімі нацыяналістамі. Расказаў колькі эпізодаў із свайго асабістага жыцьця. Відаць, мае надзвычайную сілу волі дабіцца да

мэты (ён шмат ужо дасягнуў!) і галоўнае, што не заламаўся й не заломіцца, як выглядае, на сыцежцы беларускай...

Сяньня адбылі апошні дзень у бібліятэцы. Шмат знайшлі, яшчэ сёе-тое даведаліся. Але, тут запраўды можна працаваць. Варта было б вярнуцца сюды наступным годам, хоць чэрвень і жнівень павінны быць страшэннымі тут!..

29.9.51

Сяньня зьездзілі йшчэ ў катакомбы сьв. Каліста. Завёз нас туды а. Татариновіч. Зьведалі надта хутка, бо правадніку ніяк не залежыць, каб дакладна паказваць усё. Страшэнна патрасальнае ўражаньне!.. Цэлае падзямельнае места. Бясконцы лябірынт. Без правадніка не дазваляюць хадзіць, бо надта лёгка заблудзіцца. Горад у чатыры, а мо й больш паверхаў. Праходы-вуліцы вузенькія, а паабапал, як нары, грабы. Шмат зь іх цяпер – звычайныя дзіркі-паліцы самых розных разьмераў (залежна ад нябожчыка).

Недзе каля дванацатай разьвіталіся з айцом ля Калізэю. Спадабаўся ён мне надта. Не наракае, ня жаліцца, робіць ён тут шмат. Трэба будзе яму й сп. Конюху час ад часу пару слоў падкідаць.